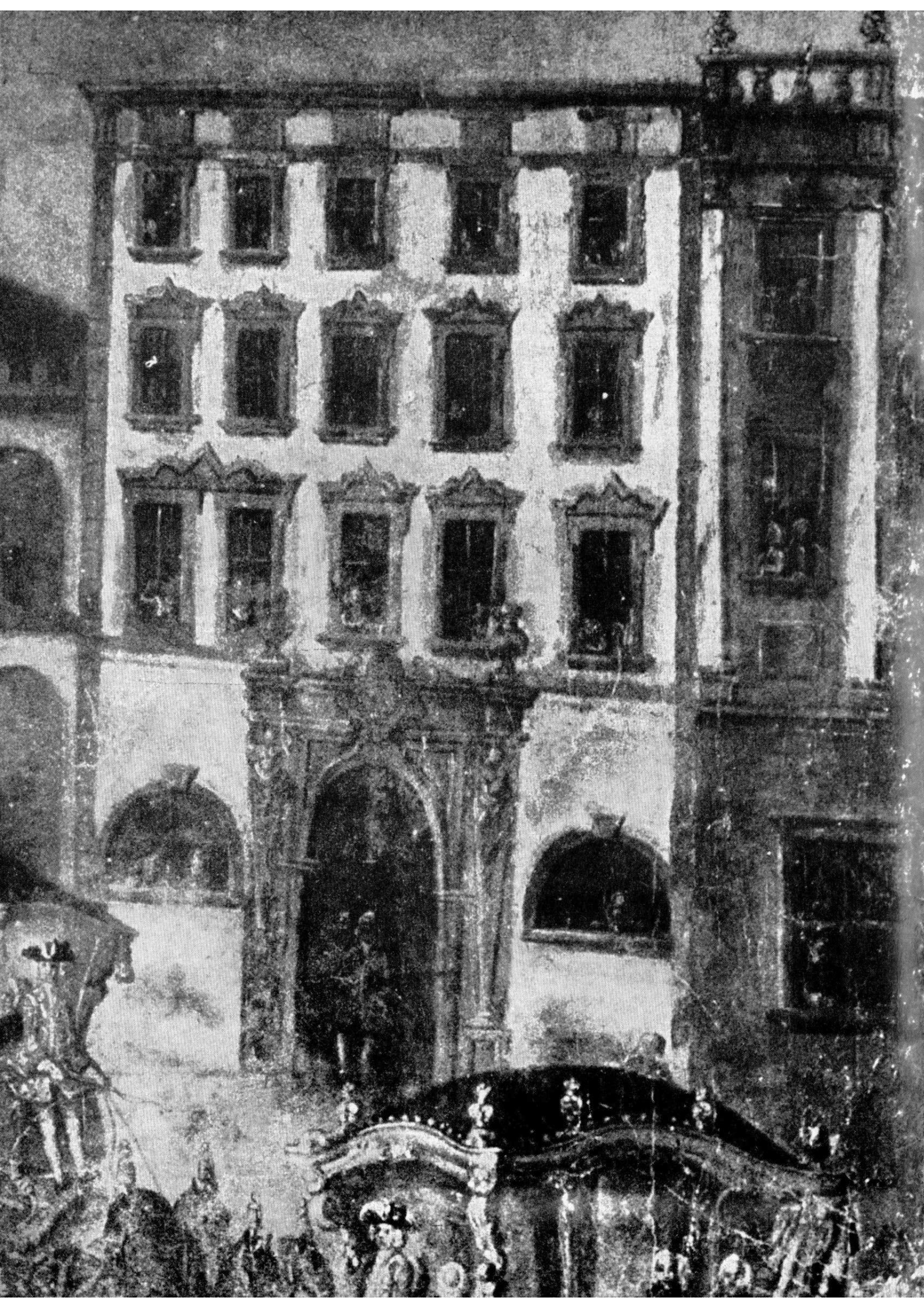

zprávy

VLASTIVÉDNÉHO
ÚSTAVU
V OLOMOUCI

NĚKOLIK POZNÁMEK K PORTRÉTU J. ZRZAVÉHO OD BOH. KUBIŠTY V GALERII VÝTVARNÉHO UMĚNÍ V OLOMOUCI

Kubištova umělecká osobnost je v jistém smyslu vyjímečná ve vývoji našeho moderního výtvarného umění: především rozporem, který existoval (a jeho residua doposud trvají) mezi tím, co pro naše moderní umění Kubišta znamenal, co nového přinášel a tím, jak se vůči němu společnost postavila a jak ho přijala.

Krátký život Boh. Kubišty i jeho tvorba byly neustálé boje a úsilí o dosažení ryzosti a osobitosti. Úsilí o nový „duchovní“ obsah umění Kubišta vložil nejen do svého malířského díla, ale formuloval je také ve svých teoretických statích i dopisech přátelům. Jeho dílo je dokladem boje o nový výtvarný projev, tak jak u nás probíhal na počátku století. Jeho život — plný paradoxů — jakoby koncentroval v sobě esenci tohoto nového úsilí, byl provázen nepochopením, byl plný pocitu marnosti, ale dokázal sám sebe přesvědčit, že jeho cesta je správná a nutná. Kubišta byl plný experimentálního nadšení. Jakoby se v něm soustřeďoval Šaldův požadavek experimentu se všemi tragickými jevy pro osobu samotného tvůrce.

Kubištovi generační druhové z „Osmy“ byli na tom lépe. Jejich životní osud byl příznivější, a to jim zaručilo, že ve struktuře kulturního povědomí dostali se na místo výraznější. To však nemůže nikterak snížit význam a základní úlohu Kubištovu v dějinách našeho moderního umění. Narodil se 21. srpna 1884 a zemřel 27. listopadu 1918, po návratu do osvobozené vlasti. Celý život se potýkal s hmotným nedostatkem. Stále byl na někom závislý. Protože ho malování nemohlo uživit, vstupuje do armády. Slouží u dělostřelectva v Pule. Malovat nepřestává. Trpký životní osud ho přivedl až na hranici, kdy si klade hamletovskou otázku: být či nebýt. I to se odráží v jeho tvorbě.

V této poznámce nebudeme se zabývat celým tragickým životem B. Kubišty a jeho tvorbou. Pozornost chci obrátit k jednomu vyjímečnému obrazu, který je v majetku Oblastní galerie v Olomouci. Jde o portrét Jana Zrzavého. Tento obraz Kubišta vytvořil v roce 1911. Kubišta tehdy má za sebou poučení z Francie, kde pobýval v r. 1909 a seznámil se s tvorbou místních umělců. Měl ovšem tehdy též oficiální poslání: připravit kolekci pro výstavu francouzských umělců v Praze. Psal: *„moderní umění je nutno odvodit od vnitřního morálního stavu. A souvislost s moderním uměním jeví spíše moderní jevy zločinné a jiné, poněvadž ty zřejmě odhalují vnitřní stav nynější lidské společnosti, z jehož umění neuvědoměle vychází.“* Povšimněme si kritického pohledu a hluboké analýzy, která je v této větě obsažena. Nicméně na adresu tehdy moderního směru — kubismu — píše, že je *„povrchový, zabývá se více tělem objektů. . . Synthesa vznikne tenkrát, až se pozornost přesune více na ducha“*. V tomto duchu psal později J. Zrzavému: *„Kubismus nevyčerpává všechnu moderní látku a proto nemá všeobecné oprávnění. Přijdou ještě jiná a jiná překvapení.“*

Vztah k Janu Zrzavému by zasloužil zvláštní pozornosti. J. Zrzavý se považoval za „žáka“ tohoto vzácného přítele a učitele. Korespondence Kubištova Zrzavému obsahuje hlubokou citovou angažovanost. J. Zrzavý na svého přítele nezapomněl a po jeho tragickém konci uspořádal první soubornou výstavu Kubištovu v roce 1922.

Portrét J. Zrzavého odráží hloubku citového vztahu obou umělců. Jde o geniálně pojatý portrét osobnosti v tvůrčím zamyšlení. V historii výtvarných projevů lze stopovat portretování „tvůrčího zamyšlení“. Připomeňme Dürerovu „Melancholii“, Michelangelovy „Proroky“, Tizianova „Midase z Marsya“, v kroměříž-

B. Kubišta, studie k portrétu J. Zrzavého, kresba uhlem 54X39,5 cm. Snímek J. Juryšek.

Studie B. Kubišty k portrétu J. Zrzavého, kresba uhlím 55×39,5 cm. Snímek J. Juryšek.

ské galerii nebo Rodinův „Zamyšlený“ z Brány pekel. Obdobný námět shledávám i v portrétu J. Zrzavého, neboť nejde jen o portrét určité osoby. Jde i v tomto případě o portrét určité osoby, který se stal prostředkem k vyjádření hlubokých prožitků a pocitů umělce samotného. Kubištův portrét Jana Zrzavého patří podle mého názoru mezi bohatou galerii geniálně zpodobněných tvůrčích osobností, pro něž tvorba znamená maximální angažovanost osobní, překonávající nepřízeň okolního světa, ale též omezenost bytí. Portrét J. Zrzavého se stal Kubištovi příležitostí vyjádřit tvůrčí úsilí nejen portretovaného, ale i sebe sama, ba dokonce lze usoudit, že jde vlastně o myslitelský typ doby, která charakterizovaná z hlediska kulturně historického: „rozvíjela vědecké teorie umění s pravou vášní a v českém umění vyrostly tentokrát osobnosti jedinečné jednoty ducha uměleckého i vědeckoteoretického“ (Čestmír Berk a, Dějiny a současnost čís. 8/65). Později v roce 1915 z Puly píše Kubišta Zrzavému: „... jste krajně subjektivní a subjektivně citlivý. Jest to ale Vaše síla a slabost ... působíte nejsilněji v obrazech a někdy v dopisech, a tu z vás vane očistné kouzlo fluida nekonečnosti, odpočinku, ticha. Vlastní vnitřní živost je přítel a úkol nejlepší. Vnější život je největší nepřítel, který za každým krokem číhá, a proti němu je nutno být stále bdělým. Dá jen to, co je mu urváno.“ Tyto věty, psané 3 roky po vytvoření obrazu, charakterizují konec konců nejlépe, jak se Kubišta dokázal vcítit do životní problematiky jiných a výsledek tohoto intuitivně vložit do svého díla, při čemž důraz kladu na slovo „svého“, neboť dílo obsahuje především Kubištovo pojetí a filosofické krédo. Výrazně zde vystupují totiž i Kubištovy filosofické názory, které ve své tvorbě objektivuje, dává jim výtvarnou podobu. Tvary, vystupující v ploše obrazu vytvářejí dynamický prostor, doléhající s tíživou naléhavostí na vnímatele. Současně cítíme, že hlava portrétní se stává středem pozornosti jak umělce, tak i nás, stojících před obrazem. Naléhavost tvarů, soustřeďujících se k tváři, jakoby nás vtahovala do obrazového dění. Zkratka deformované ruky podepírá bradu, tvář je k nám obrácena čelem, hlava mírně dopředu nakloněná. Vnější svět („ne — já“) doráží, ale vnitřní svět („já“) dává harmonii celému tomuto myšlenkovému celku, pojatému při tom všem ryze výtvarně (připomeňme si výše citovaný dopis Kubišty Zrzavému, v němž charakterizuje „vnitřní“ a „vnější“ život). Úsilí o syntézu, provázející teoretické, ale i výtvarné dílo Kubišty, citelné v každém místě obrazu je podtrhováno základním šedozeleným barevným tónem.

I tento portrét prozrazuje úsilí Kubištovo vyrovnat se s poznáním moderních výtvarných projevů, se kterými se seznámil za svého pobytu ve Francii. Ovšem nenapodobuje otrocky. Chce být svůj za každou cenu. Příznačné jsou pro vznik portrétní i obě kresby — studie k portrétní — rovněž ve vlastnictví olomoucké galerie. Obě kresby prozrazují, jak Kubišta přistupoval k volenému námětu. První ze studií k portrétní J. Zrzavého o rozměrech 54×39,5 cm je kresba uhlím (sbírkové číslo G 6217 grafických sbírek galerie), je výraznou studií hlavy ze 3/4 profilu. Vcelku realistická kresba zachycuje zamyšlený až smutný pohled, doplněný studií volně položené ruky z postavy v pozadí, která je překryta výraznější studií hlavy. Horní část těla je jen načrtnuta, ruce založené. Ve vztahu k obrazu vidíme, že tato kresebná studie nese význačné rysy portretovaného. Svědčí o tom tvar úst, brady, studie očí, tvar účesu. Druhá kresba (inventární číslo G 6218 grafických sbírek galerie) má blíže ke kompozici obrazu. Je to opět kresba uhlím velikosti 55×39,5 cm. I když kresba pojímá portretovaného v 3/4 profilu s hlavou otočenou doprava (tedy obráceně než u první kresebné studie) vidíme, jak se malíř přiblížil v této kresbě konečnému kompozičnímu řešení. Na kresbě již vidět konečný záměr malíře řešit portrét ve vztahu k dynamicky pojatému prostoru v obraze. Snad právě tato studie nejlépe dokumentuje, jak užitečné bylo pro Kubištu poučení francouzskými mistry. Cítíme i zde ovšem vliv kubismu, jenž se Kubišta neubráníl, přesto že viděl — ostatně správně historickou omezenost kubismu.

B. Kubišta, portrét J. Zrzavého, olej na plátně 96X79 cm. Snímek J. Juryšek.

Vervní tahy uhlem načrtávají základní prvky výrazu portrétovaného. Oduševnělá tvář, pevné sevření rtů, rukou podepřená brada. Kresbě však chybí zvláštní deformace rukou, která je zachycená na obraze. Kresba má zachované proporce ruky, podepírající bradu. Avšak jednotlivé tahy uhlem, silnější v partiích diagonály vedoucí středem čela, tváří a rukou podepírající hlavu, vytvářejí dynamičnost obrazového prostoru a naznačují to, co je příznačné pro výsledný obraz: totiž jakási spirituální deformace těla, spočívající v jistém esovitém nakroucení postavy s výraznou deformací obou rukou. V žádné ze studií se neobjevuje zneklidňující draperie pozadí. Je snad v tomto dynamickém a tělo deformujícím pozadí onen „vnější život“, který je „největší nepřítel“ — mluveno slovy Kubišty v již citovaném dopise Zrzavému?

Obraz „Portrét J. Zrzavého“, který je v majetku olomoucké galerie č. inv. 0-521 (rozměry 96×76 cm) je jedním ze závažných děl B. Kubišty. Podle názoru L. Hlaváčka je vytvořen „v intencích ortodoxní kubistické nauky, nechávaje barvě jen minimum účinu a veškerý důraz položil na otázku formové stavby“ (Životní drama Boh. Kubišty, str. 92). Obraz vznikl za častých schůzek J. Zrzavého a B. Kubišty v době, která byla pro Kubištu jednou z nejtěžších. Zrzavému bylo tehdy 21 roků. O šest roků starší Kubišta zasvěcoval J. Zrzavého do svých uměleckých, ale i filosofických názorů, spolu rozjímali o složitosti života. — Zrzavý vzpomíná: „Chvěli jsme se užaslí nad tím, že věci jsou, viděli jsme je malé v jejich vnitřní podstatě i společnou vesmírnou duši, jež je oživuje a propůjčuje jim trvání.“ A jindy říká o Kubištovi: „Vzbudil ve mně vůli, naučil mě pracovat. Co dnes jsem, dal základ on.“

Nedávné narozeniny J. Zrzavého byly podnětem k tomu, aby v Olomouci byla uspořádána výstava jeho dřívějších prací (Divadlo hudby). Olomouc má však k oběma osobnostem našeho moderního výtvarného umění svůj vztah, který by neměl být zapomenut. J. Zrzavý v Olomouci působil a Galerie výtvarného umění má ve svých sbírkách Portrét J. Zrzavého od jeho nejlepšího přítele, ale také dosud nedoceněného průkopníka výtvarného projevu B. Kubišty. Těchto několik poznámek si dává za cíl upozornit na hodnoty — umělecké, ale i lidské — které zůstávají často nezaslouženě a ku škodě skryty v tichu galerií.

EINIGE ANMERKUNGEN ZUM PORTRAIT J. ZRZAVÝS VON BOH. KUBIŠTA IN DER GALERIE DER BILDENDEN KUNST IN OLOMOUC (OLMÜTZ)

Bohumil Kubišta (1884—1918), ein tschechischer Maler, hat im Jahre 1911 ein Porträt des Malers Jan Zrzavý gemalt. Dieses Porträt mit 2 Zeichnungen (Studien zum Porträt) sind in Verwahrung der Olmützer Oblastní galerie výtvarných umění. Diese Kunstwerke dokumentieren die Bemühung Boh. Kubištas um einen neuen geistigen Inhalt des Kunstwerkes und dokumentieren auch die Belehrung bei französischen Meistern — Kubisten — und sind auch ein Dokument der freundschaftlichen Beziehung des Malers Kubišta zum Maler Zrzavý.

PŘEHLED LITERÁRNĚHISTORICKÉ PRODUKCE O OLOMOUCKÉ SPOLEČNOSTI NEZNÁMÝCH UČENCŮ

ÜBERSICHT DER LITERARHISTORISCHEN PRODUKTION VON DER OLMÜTZER GESELLSCHAFT DER UNBEKANNTEN GELEHRTEN

V letech 1971 a 1972 uplynou dvě významná kulturní výročí, z nichž první se hluboce zapsalo nejen do dějin Olomouce, ale především do osvěcenského období naší literatury. Dne 15. prosince 1971 bude tomu 225 roků od založení první učené společnosti na území někdejšího habsburského soustátí, nazvané Societas incognitorum, a 15. květen 1972 bude dnem 200. výročí smrti jejího zakladatele Josefa Petráše. Není cílem ani úkolem následujícího přehledu zabývat se blíže historií a hodnocením této ve své době jedinečné organizace. Hlavní fakta lze vyčíst z charakteristik jednotlivých prací nebo přímo jejich detailním studiem. Povšechně nutno říci, že zpracování uváděných titulů je samozřejmě velmi různorodé, jak tematicky (dějiny Společnosti, biografie jednotlivých členů), tak po stránce metodické (od barokních biografií po analytické studie) i rozsahově. Náš přehled má tedy různou vnitřní návaznost, která se snaží sama sebou charakterizovat odlišné roviny badatelských záměrů a spojovat je do skupin chronologických, případně metodicky příbuzných s přihlédnutím na jednotlivé autory. Pro pojmy, kterých zde užíváme častěji, je užito zkratk. Především je to název Societas incognitorium, jež zkracujeme na Společnost nebo SI, obdobně pro pojmenování časopisu *Monatliche Auszüge* používáme zkratky MA. Jméno zakladatele a presidenta Společnosti považujeme za vhodnější uvádět ve zčeštěné formě, i když jsme si vědomi, že tak činí jen málo autorů (J. Jungmann, J. Kabelík, V. Nešpor). Náš přehled navazuje hlavně na bibliografické soupisy, které přinesly práce O. Králíka a J. Berana.

Nejstarší literatura (pomineme-li pochvalu Společnosti z pera cisterciáka Ch. Hanthaler¹, vyšlou v Kremži v době, kdy SI zanikla) se dotýká SI jen okrajově, všímá si především osobností jednotlivých členů, obvykle formou, která nevybočuje z poplatnosti metodám barokového dějepisectví. Prvním autorem, který se dotkl tematiky SI tím, že uvedl do literatury vedle Petrášova životopisu také seznam jeho prací i podobiznu, je František Martin Pelzel²; jeho stati bylo často používáno pozdějšími historiky. Profesor olomoucké university Josef Vratislav Monse otiskl o dva roky později v přílohách své knihy *Infulae doctae Moraviae*³ *Legipontovo Elogium* na sekretáře SI Magnoalda Ziegelbauera (dobově rozvláčné a oslavné vylíčení života a literární činnosti, vydané již roku 1754, závěrečná část je věnována Olomouci) spolu s Ziegelbauerovou předmluvou k rukopisnému dílu *Olomoucium sacrum*⁴. K oběma uvedeným barokním autorům přistupuje dále Faustin Procházka, který v latinském *Komentáři*⁵ z roku 1782 věnuje stručnou zmínku Petrášovi a krátce charakterizuje i Magnoalda Ziegelbauera. Po vydání *Schwöyovy* moravské topografie, která se spokojuje jen zmínkou o Petrášově vlastnictví Nových zámků,⁶ vypsál dějiny SI v doplňcích k této práci Josef Valentin Zlobický.⁷

V omezeném publikačním dosahu sloužila za základ informací o SI a jejích členech teprve první obsáhlá kompilační práce čelného znalce moravských dějin a sběratele Jana Petra Cerroniho (1753—1826).⁸ Z rukopisného svazku, který čítá 259 stran kvartového formátu, je třetina věnována dějinám SI a životopisům členů, přílohy tvoří řada dokumentů, jako stanovy, diplomy, protokoly o zasedání, údaje o obsahu MA atd. Celé dílo by zasluhovalo spolu s přílohami kritické edice. Cerroniho opožděný vztah k SI se bral i jinými cestami, své obdivuhodné sbírky (rukopisy popsal roku 1850 Běda Dudík⁹) obohatil také částí pozůstatosti po proboštu Gianninim. Součástí Gianniniho sbírek byl např. jeden z mála

dochovaných autografů Jana Sarkandra, získaný z archivu olomouckých jezuitů. Z pozůstalosti Gianniniho spolku s jinými písemnostmi koupil tento list J. P. Cerroni, od něhož se dostal roku 1826 zpět do Olomouce.¹⁰

Po dlouhé přestávce, způsobené zřejmě nepříznivými podmínkami napoleonských válek, se dostává znovu do popředí i zájem o Petráše a jeho Společnost, tentokrát jako součást širšího vědeckého záběru. Je to na prvním místě skrovná a poněkud zdeformovaná zmínka v Jungmannově Historii literatury české,¹¹ z jejíhož oddílu o osvícenství citujeme první česky psanou charakteristiku zakladatele SI: *Latinský a německý básník Jos. baron Petráš, ze Slawonie, (n. 1714 + 1772) celau téměř Europu progel, a gazyky mnohé uměl, též řecky a hebrejsky, byl w spogenj s učenými společnostmi Kopenhagské, Altdorfské, Augšpurské, této i ředitel po tři léta. On w Olomauci (1746) zarazil spolek (Societas Incognitorum), magjcy audy wznešené, kardinály a t. d. a wydával mėsijně spisy latinské.* — Jak nejnověji zdůraznil O. Králík,¹² je tato Jungmannova práce závislá na Procházkově Commentariu.

V rámci své celomoravské historické topografie zaznamenal Schwoyův následovník rajhradský benediktin Gregor Wolný mezi význačnými postavami vědy a kultury v Olomouci jména Gianniniho, Petráše a Ziegelbauera,¹³ v líčení dějin Nových Zámků uvádí majitele od 27. března 1750 učeného Josefa Leopolda sv. pána Petráše¹⁴ (někteří pozdější autoři, jak ještě poznáme, zaměňovali toto sídlo v blízkosti Bučovic za Nové Zámky u Litovle).

Uprostřed devatenáctého století věnoval SI obsažnou zmínku v rámci literárních dějin Moravy a Slezska Christian d'Elvert¹⁵ vylíčením vývoje a publikační činnosti členů Společnosti. Některé údaje však mají problematickou hodnotu nebo jsou nesprávné, jako přejatá zpráva o Petrášově překladu Paprockého díla do latiny¹⁶ (práce měla i jinak četné nedostatky kritizované v zemském výboru¹⁷). Po druhé podal d'Elvert charakteristiku SI, členů a orgánu MA ve svém pojednání o učených společnostech na území Moravy a rakouského Slezska¹⁸ a ještě v roce 1859 přetiskl v Notizenblattu¹⁹ tiskové privilegium vydané Marií Terezií pro SI a stanovy Společnosti o 32 odstavcích. V obsáhlé d'Elvertově literární činnosti najdeme také zhodnocení Gianniniho knihovny.²⁰ Po d'Elvertovi také brněnský knihovník Wilhelm Schram vydal roku 1903²¹ o Petrášovi a SI monografii, která je v podstatě rozšířenou obdobou textu přednášky pronesené 9. 6. 1894 a otištěné v Notizenblattu téhož roku.²² Představuje souhrn dosavadních výsledků historického bádání, autor hodně využil práce Cerroniho. Zajímavá je např. Schramova zpráva o Petrášově účasti na šlechtické slavnosti na počest biskupa Liechtenštejna, při níž byla předvedena selská svatba.

Novou badatelskou éru z české strany zahájil v době stopadesátého výročí založení SI Vincenc Prasek. Na dvou stranách olomouckého muzejního časopisu²³ osvětlil stručnou formou hlavní osobnosti SI (Petráše, Gianniniho a Ziegelbauera) a letmo se zabýval i náplní MA: jejich literárně informační a recenzní složkou, zpravodajstvím o vědecké činnosti jednotlivců a učených společnostech v zahraničí. Časově těsně po Praskovi uvedl stručnou životopisnou charakteristiku osobnosti Petráše a založení SI ve svých obsáhlých Dějinách Moravy Rudolf Dvořák.²⁴

V následujících odstavcích stručně přehledneme výsledky regionální historické produkce, především lokálních monografií. Dosti obsažné části věnoval SI v obou vydáních dějin Olomouce Wilibald Müller²⁵ (v prvním vydání²⁶ ve schématu držitelů městských domů jsou i majitelé Petrášova paláce na Horním náměstí č. 410). Po něm i Hubert Doležil²⁷ se snažil v daném rámci svého díla a kulturních dějinách Olomouce podat výstižnou charakteristiku SI a jejího složení. Z posledních historiků Olomouce Václav Nešpor²⁸ věnoval Společnosti, jejím členům i tiskovému orgánu jen stručnou zmínku. Brzy po Nešporovi německý historik Olomouce Johann Kux²⁹ navázal líčením historie SI na svého předchůdce W. Müllera a navíc informoval o supraportách z olomouckého Petrášova

Monatliche Auszüge

Alt / und neuer
Gelehrten Sachen.

I. Band.

I. Stück.

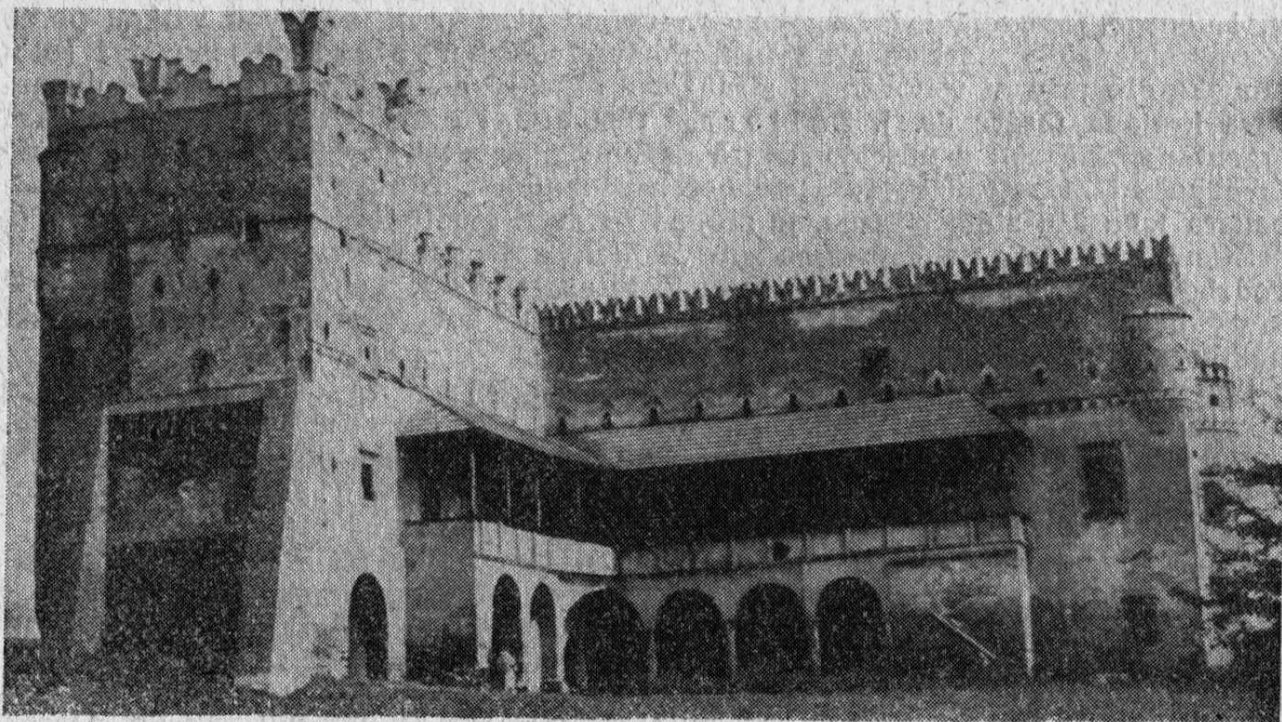
Almütz /
Verlegtes Franz Anton Hirnle / mit Hoher
Obriegkeitl. Erlaubnuß. 1747.
Jenney.

paláce, které byly přeneseny nad vchody radniční kaple a čekárny při opravách radnice roku 1904. Z hledisek uměleckohistorických upozornili na někdejší palác rodiny Petrášů Robert Smetana³⁰ a Josef Kšír.³¹ Shoda jmen způsobila, že někteří autoři nesprávně umístili místo posledního Petrášova pobytu na Nové Zámky u Litovle. Tak Richard Zimprich³² v informační brožůře o Olomouci se zmiňuje o Petrášově osobnosti, počátcích SI, vynikajících členech J. Ch. Gottschedovi (jeho obsáhlé stati v MA o starších rakouských básnících) a G. van Swietenovi i Petrášově vztahu k divadlu. Stať uzavírá údajem, že Petráš zemřel na svém statku Nových Zámčích u Olomouce. Patrně pod vlivem Zimprichovy knížky nebo mylné informace ve Wintrově díle o josefinismu³³ uvedl roku 1951 i Hugo Rokyta³⁴ v brožůře o Šternberku a okolí, že Petráš pobýval na sklonku života i zemřel v Nových Zámčích u Litovle.

Novodobá literárněhistorická a historická produkce se opět zaměřovala i na jednotlivé osobnosti SI, především Petráše, značný zájem byl proječován také o Gianniniho a Ziegelbauera. Petrášova osobnost je obvykle středem líčení dějin SI a těžko proto vyčleňovat biografická pojednání, která začínají již Pelzlem, ale Petráše nepřiliš analyzují. Literární stránkou Petrášovy činnosti se zabýval před první světovou válkou Felix Freude. V článku o neznámém Petrášově spise³⁵ pojednal v souvislosti s jeho článkem Von der Erfindung, uveřejněném v časopise Probe einer Zeitung, také o jeho knihovně, která čítala okrouhle 2.700 děl ve 3.000 svazcích a neznámém spise Bibliotheca Petraschiana, který vyšel čtyři roky po jeho smrti ve Vídni a může být považován za prodejní katalog jeho pozůstalosti. Druhý, velmi rozsáhlý Freudeho příspěvek³⁶ se zabývá Petrášovými vztahy k altdorfské učené společnosti a literárním dílem Schaubühne z doby jeho pobytu na Nových Zámčích. Rukopis sestává ze čtyř fóliových svazků o rozsahu 2.115 stran. Třetí Freudeho práce,³⁷ pojednávající patrně o vztazích SI k augšpurské akademii, zůstala nám nepřístupná, stejně jako práce Hammermayerova o počátcích bavorské akademie věd.³⁸ Život J. Petráše a jeho literární činnost popisuje dále L. Hirzel r. 1866³⁹ a po něm německá biografická slovníková literatura ze sedmdesátých let.⁴⁰

Do prostředí posledních dvaadvaceti roků Petrášova života dává nahlédnout jedna z kapitol monografie Fabiana Slabého Nové Zámky u Bučovic.⁴¹ Po rozpadu SI prodal Petráš zděděný palác v Olomouci a smlouvou, sepsanou 27. března 1750 v Olomouci, koupil za 85.600 zlatých od hraběnky von Oudaille statek se zámeckým sídlem, jehož sloh připomínal severoitalské prostředí. V kapitole věnované držbě statku J. Petrášem je vedle krátkého popisu jeho života a působení SI stručně nastíněn i jeho soukromý život na Nových Zámčích. Autor ovšem nevybočil z celkového záměru knihy, takže jsme informováni spíše o ekonomických poměrech na Petrášově statku. Popis zámecké budovy v závěru knihy seznámuje s nejbližším prostředím Petrášova bydliště.⁴² Slabému se však nepodařilo zjistit okolnosti Petrášova konce ani místo jeho posledního odpočinku. Je to vlastně jediná regionální práce, která si všímá novozámeckého období, které bylo přes značnou osobní izolovanost kulturně velmi bohaté (viz výše Freude). Je tedy zarážející, že obsáhlé dílo vlastivědy Vyškovska kromě Hosákovy⁴³ stručné zmínky o intabulaci statku neobsahuje o Petrášově osobnosti nejmenší zmínky.

Olomoucký církevní historik Bohumil Zlámal měl několikrát příležitost pojednat o osobnosti Řehoře Gianniniho a jeho osobním vztahu k cyrilometodějství. Jednou z hlavních pohnutek byl Gianninimu kostelík s patrociniem obou věrozvěstů, který stál poblíž chrámu sv. Mořice. Ve své práci o dějinách tohoto kostelíku⁴⁴ hledá B. Zlámal jeho původ v době oživeného cyrilometodějského vědomí ve 14. století za biskupa Jana ze Středy a obsírně vypisuje průběh jeho dvojí adaptace (1723, 1727) i rozšíření liturgického života za Gianniniho éry. Rovněž ve své další práci o barokním cyrilometodějském kultu⁴⁵ uvádí Gianniniho jako jeho šířitele.

Nové Zámky u Nesovic, poslední sídlo Josefa Petráše. Snímek V. Burian.

V knize o dějinách chrámu sv. Mořice⁴⁶ se Bohumil Zlámal několikrát dotkl činnosti členů SI v souvislosti s hlavním tématem: loretánská kaple vznikla u sv. Mořice péčí Petrášovy matky a tety (1725—1727), které jsou zde pohřbeny; Petráš však přestal vyplácet úroky na udržování kaple, soudní nález ve prospěch fundace byl vynesen až po jeho smrti. Zásluhy probošta Gianniniho o cyrilometodějský kult rozvedl Zlámal i jinde. Osobnost Ziegelbauerovu uvádí v souvislosti s jeho zprávami o kryptách u sv. Mořice v jeho díle *Olomoucium Sacrum*, Ziegelbauerovi připisuje také autorství legend na portrétech farářů u sv. Mořice, mezi nimiž Gianniniho podobizna je první autentickou a zároveň jedinou dochovanou podobiznou zakladatele této galerie.

K osobnosti Gianniniho se B. Zlámal vrátil ještě v době dvoustého výročí založení Společnosti studií,⁴⁷ v níž znovu přesvědčivě dokázal zaujetí vědymilovného probošta pro cyrilometodějský kult: vybudoval dušičkovou kapli, v níž umístil gotické plastiky z kostelíka sv. Cyrila a Metoděje, tento kostelík pak obnovil, u křtitelnice mořického kostela dal vymalovat fresku křtu Bořivoje a Ludmily na Velehradě, podal návrh na změnu cyrilometodějského svátku a kostelu sv. Mořice daroval roku 1736 zlatý kalich, na němž jsou oba věrozvěsti podáni ve východním výtvarném pojetí. V názvu SI vidí protiváhu jezuitského řádu: druhá část názvu (*incognitorum*) nemá věcné oprávnění, ale šlo o antitézi v iniciálách názvů. Domnívá se také, že den narození Gianniniho (9. březen 1693) mohl mít vliv na probuzení zájmu o moravské patrony. Ještě ve své publikaci o Janu Sarkandrovi⁴⁸ uvádí Zlámal Gianniniho jako spoluzakladatele a cyrilometodějského ideologa v olomoucké učené společnosti, který měl vedoucí podíl při Sarkandrově beatifikačním procesu.

Dosud hmatatelným pomníkem Gianniniho kulturních zájmů jsou varhany u sv. Mořice, zdobené jeho znakem. Gianniniho hlavní podíl na vzniku této jedinečné památky, vyšlé v letech 1740—1745 z dílny vratislavského varhanáře Miachaela Englera, vylíčil ve své monografii Antonín Schindler⁴⁹ (smělý podnik skončil finančním fiaskem, probošt Giannini se zadlužil a varhanářovi dědici vymáhali pohledávky ještě po jeho smrti).

Osobnosti Petrášova a Gianniniho nezůstaly ojedinělými v okruhu zájmu historiků. Také oba sekretáři SI byli předmětem několika studií. Složitý život

P. Magnuse (Magnoalda) Ziegelbauera vylíčil před první světovou válkou podle korespondence a starších životopisů Edmund Schneeweis,⁵⁰ jeho stat (olomoucké éře je v ní věnováno 6 stran) má obsáhlý doplněk v článku Ziegelbauera krajana faráře dr. J. Zellera.⁵¹ Oba autoři narušili Legipontovu barokní legendu rozšířenou u nás Monsem a dalšími spisovateli; výsledkem jejich revize je odhalení Ziegelbauerových nedobrých osobních vlastností. Že zájem o Ziegelbauera jeho řád stále pěstuje, je zřejmé ze dvou studií Josefa Hemmerleho, ot štených r. 1957. Hemmerle se zabývá jednak Ziegelbauerovým podílem na novodobém historickém bádání,⁵² jednak vztahem SI k benediktinskému řádu,⁵³ který byl přední výspou proti zastaralým myšlenkovým proudům na rozdíl od některých jiných řádů.

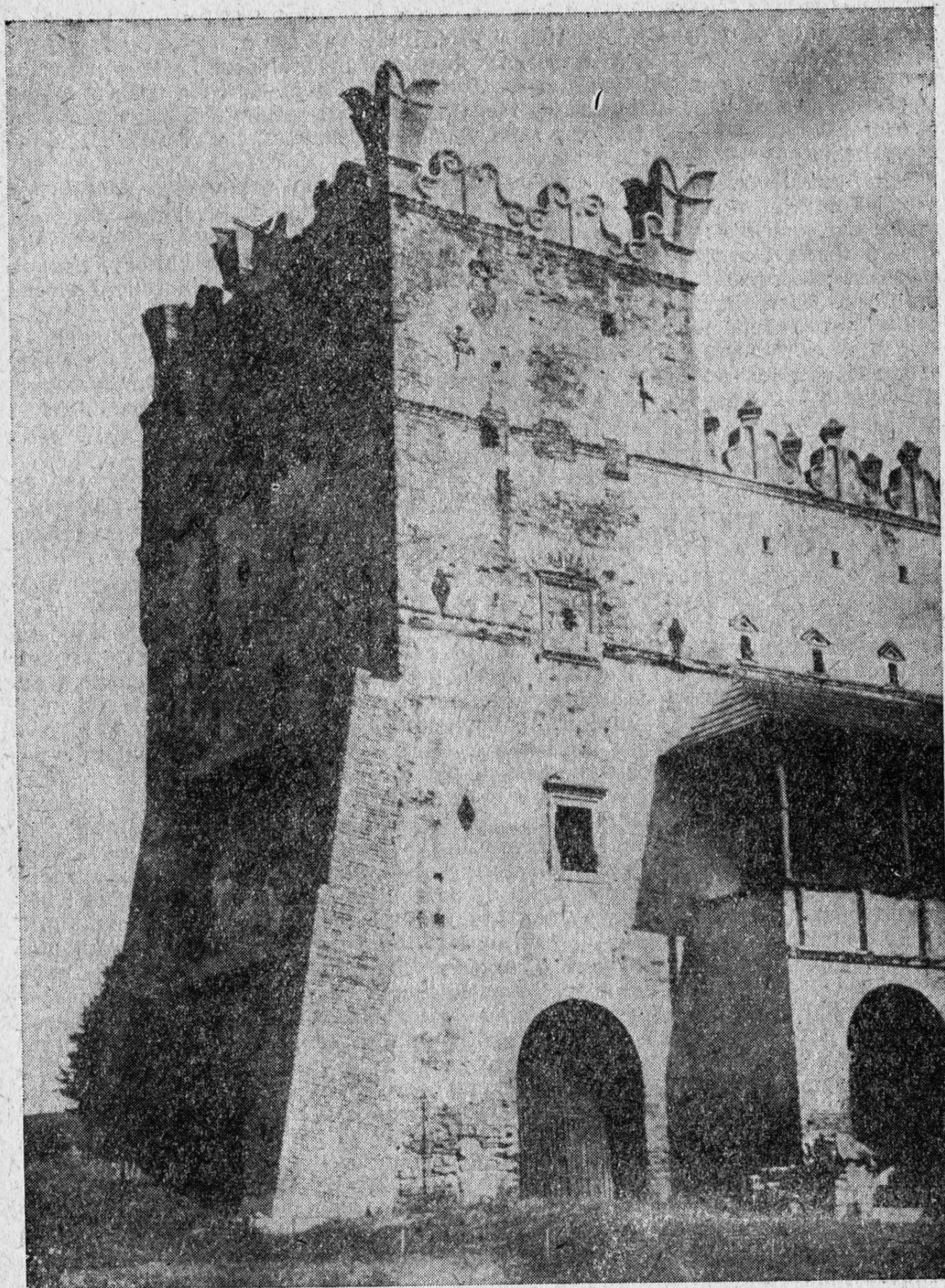
Rovněž osobnost druhého tajemníka SI, Ziegelbauerova oslavovatele Olivera Legiponta, byla širší obcí odborníků přiblížena Volkovou⁵⁴ publikací podrobného seznamu osobní korespondence, uložené v městské knihovně v Metách, o jejíž edici se opírá v příspěvku k dějinám SI Oskar Meister⁵⁵ (ze 670 dopisů v městské sbírce je 50 z olomouckého Legipontova období).

Je příznačné, že historické práce se na našem úseku stále více oprostují od faktografických přístupů a hledají nové cesty, které dávají možnost analyzovat daný materiál. Jednou z hlavních monografií, které se začaly zabývat SI z újeji vymezených hledisek, je úvaha Josefa Brambory,⁵⁶ snažící se nalézt výstižný český název pro SI. J. Brambora konstatuje (aniž by bral v úvahu např. příspěvky d'Elvertovy a Schramovy), že SI byla známa v době obrozenecké, během 19. století však vymizela z vědomí literárních historiků úplně, čemuž již nasvědčuje nesprávný Jungmannův údaj o MA. Zasluhu o nové uvedení do literárních a kulturních dějin připisuje Praskově stati v olomouckém muzejníku z roku 1897, od té doby proniká známost o SI do literárněhistorických kompendií (Kabelík, Hýsek, Hanuš). Nejednotnost v českém označování shrnuje tak, že název „Společnost neznámých“ je nevhodný, „Společnost neznámých vzdělců“ je nesprávný, přiklání se k nejvhodnější formě „Společnost neznámých učenců“.

Jaromír Povejšil⁵⁷ provedl v práci publikované r. 1960 rozbor časopisu MA po stránce filologické. Po úvodu, kde uvažuje nad myšlenkovými proudy, v nichž ústilo založení Společnosti a po charakteristice časopisu, v němž tematicky zaujaly hlavní místo historické a přírodní vědy, provádí gramatický rozbor němčiny, která v prvních dvou a části třetího svazku odpovídá jihoněmeckým formám, kdežto zbývající část třetího svazku a torzo čtvrtého se kloní k pravidlům Gottschedovým, což se kryje s místy vydání (v prvním případě Olomouc, poté Frankfurt a Lipsko).

Další příspěvek týkající se částečně MA přinesl roku 1966 Jaroslav Vávra⁵⁸ v pojednání o vztazích SI k ruskému prostředí, konkrétně k petrohradské akademii věd na základě MA, které ve zpravodajství o vědeckém životě v Rusku v 6. sešitě 1. svazku (vydaném v Olomouci v červnu 1747) přinesly sdělení o výzkumné cestě na Kamčatku, podniknuté r. 1738 profesorem petrohradské akademie věd G. W. Stellerem. Kritiku tohoto sdělení dokládá ruskou literaturou. V druhé části této práce se J. Vávra zabývá písemným stykem F. G. Gianniniho s G. F. Müllerem,⁵⁹ historikem žijícím v Rusku. Dopisy z let 1747 a 1749 se uchovaly v archivu Akademie věd USSR.⁶⁰ V roce 1747 obstarali styk kapucíni, kteří cestovali do Ruska jako misionáři, r. 1749 zaslal Giannini dopis a knižní dary po důstojníku Ladožského pluku, který jako součást ruské pomocné armády pochodoval přes Moravu z Porýní. Zajímavá je např. v dopise z května 1749 zmínka o Gianniniho sbírce cyrilských textů. Mezi knižními dary byl i životopis Jana Sarkandra (snad Bílovského Zodiaceus Sarcandri de Skoczova, Olomouc 1712).⁶¹

Na řadu literárněhistorických kompendií od Jungmanna přes d'Elverta a Schramma navazuje roku 1905 Jan Kabelík,⁶² který stručně nastínil v rámci díla o české literatuře devatenáctého století založení SI a s tím související činnost Petrášovu, Gianniniho a Ziegelbauerovu i podstatnou literární Petrášovu účast na

Nové Zámky u Nesovic, věž.

referátech v MA. Zásadní význam má i obsírné pojednání Miloslava Hýska⁶³ o prvním ročníku MA a po něm rozbor Josefa Hanuše,⁶⁴ který vedle Petrášovy osobnosti vylíčil i složení SI a rovněž pozoruhodně analyzoval MA, z nichž se jeví progresivní zaměření, opozice proti středověké scholastice a tříbení metod historické práce. V přednostech M. Ziegelbauera viděl především jeho touhu po vyšším vědění na rozdíl od jeho řádových spolubratří a jeho přerod z teologa v historika.

Také Jaroslav Ludvíkovský⁶⁵ vidí v zaměření MA jeden z nejranějších projevů nového vědeckého a literárního života v našich zemích. Již první odstavce časopisu potírají úpadkovou minulost a odsuzuje se v nich středověk jako doba barbarství a neuvědomělosti, v níž zanikly zbytky antické kultury. Naopak evropské osvícenství vyrůstá z humanismu a renesance. Ludvíkovský se také zmiňuje o obou sekretářích SI, kteří vyšli z augustiniánského řádu, jehož francouzský příslušník Jan Mabillon hlásal právo mnichů i na vyšší teologické a humanistické studie. Ve smyslu návaznosti na humanistické tradice se zmiňuje o Petrášově cestě po Řecku i řeckých ostrovech, kterou byl inspirován pro čtyřsvazkové dílo Arbaces, v němž románovou formou popisuje život starých Řeků.

Stručnou zmínku věnoval SI ve svých dějinách české literatury Arne Novák,⁶⁶ o MA říká, že byly vedeny v německém duchu, bez krajového a národního uvědomění. Součástí širšího historického záběru je líčení okolností založení SI, života J. Petráše, charakteristika ostatních členů, průběh vydávání MA, neshody s cenzurou a jezuity jako součást syntetického obrazu vzniku josefinismu v době Marie Terezie v pojednáních německého autora Eduarda Winttra.⁶⁷

Nejvýznamnějšího zhodnocení a zejména čelných osobností se dostalo Společnosti dvěma studiemi Oldřicha Králíka v časovém okruhu dvoustého výročí jejího založení. V úvodu první práce⁶⁸ klade O. Králík mez obrozenecké epochy do doby Marie Terezie a v tomto časovém okruhu poloviny 18. století ho upoutává SI. Načrtává životopis Josefa Petráše, jeho literární činnosti a založení SI, již dali ideový charakter evangelický kazatel z Bratislavy Matěj Běl a lipský profesor německé literatury J. Chr. Gottsched. Již v této první Králíkově práci je dokázána Petrášova inklinace k Uhrám. Třetinu členské základny původní SI tvořili stoupenci z Olomouce. S jistotou se Králík domýšlí, že Societas incognitorum a Societas Jesu byly v opozici, přestože mezi zakládajícími členy SI byl i jezuita. O osvícenském rázu Společnosti hovoří emblém na titulech MA, nad Atheniným štítem s uřatou hlavou Gorgoninou sedí Minervina sova. Mezi členy druhé garnitury byli např. historiograf H. Pez, mnich z Melku a rádce císařovny G. van Swieten. Počet členů SI dosáhl šedesáti. Přes tento počet i přízeň vídeňského dvora a projevy loyality celý podnik ztroskotál. Po zániku SI odešel Petráš na Nové Zámky u Bučovic a přijímal další členství v zahraničních společnostech. Patronem tiskového orgánu Společnosti byl Gottsched, který v lednu 1747 v lipském časopise Neuer Büchersal der schönen Wissenschaften seznámil kulturní Německo s Petrášovou Společností. Z českého hlediska žalostný obraz o MA pozměňují dva mužové, Giannini a Ziegelbauer. Druhý byl jako augustinián nástrojem odporu SI proti jezuitům a připravil na Moravě půdu vlasteneckému dějepiscectví. Prostředníkem ochrany ze strany císařského dvora byl van Swieten, přijatý v téže schůzi (23. března 1747) do SI jako Ziegelbauer. Nejvíce přilnul k Olomouci Giannini (jak také vylíčil B. Zlámal): nasvědčují tomu snahy o obnovu kostela sv. Mořice, pěstění cyrilometodějského kultu (obnovil kostelík těchto moravských patronů s českými bohoslužbami). Ke kostelu sv. Mořice měl vztah i Petráš, jehož matka zde vybudovala rodinné pohřebiště s fundací loretské kaple (vztah přešel v negativní postoj pozastavením úroků z fundace). Humanisticky založený probošt Giannini měl účast při beatifikačním procesu Jana Sarkandra.

Jiná Králíkova práce⁶⁹ se zabývá řadou problémů podrobněji. V prvních dvou kapitolách kriticky hodnotí českou a německou odbornou literaturu. První ka-

pítola, uvedená poukazem na Praskův podnětný článek v olomouckém muzejníku, se zabývá pracemi českých vědců od Jungmanna po Ludvíkovského. Kapitola o výtěžcích německé vědy se zabývá odděleně M. Ziegelbauerem a J. Petrášem. Králík konstatuje, že v některých ohledech převažují němečtí badatelé nad českými, kteří mnohdy na svou škodu nerespektovali výsledky německých kolegů. Koriguje informace o Ziegelbauerovi nejen v detailech (datum narození, křestní jméno), ale také v celkovém hodnocení jeho osobnosti podle německých badatelů E. Schneeweise a J. Zellera. Rovněž u Josefa Petráše dospívá k novým pohledům na základě německého bádání. Petráš náleží jako literát německému písemnictví, pokládal se za rodilého Slavonce a jeho patriotické city náležely Uhrám. Podstatná část práce (tři další kapitoly) je věnována Františku Řehořovi Gianninimu s vylíčením jeho barokního vlastenectví, literární a národopisné činnosti, který představoval humanistické ohnisko kulturních snah na Moravě.

Poslední publikovaná stať J. Berana,⁷⁰ určená k letošnímu 225. výročí založení SI, podává vedle bohatého bibliografického přehledu i náměty, kterými také náš informační příspěvek uzavíráme. Po vylíčení stručné charakteristiky SI dospívá k názoru, že nebyly dosud zkoumány některé důležité otázky, např. význam SI pro rozvoj vědy, nejsou tudíž dosud podmínky, které by umožňovaly podat u příležitosti nadcházejícího jubilea komplexní zhodnocení Společnosti. Překážkou dalšího bádání je i rozptýlenost a nedostupnost pramenů. Nové objevy dalších čísel MA znovu rozvířejí otázku doby a okolností zániku tohoto měsíčníku. Dále se zmiňuje J. Beran o rozptýlených písemných pozůstatostech některých členů (A. Desing, A. F. Oefel, O. Legipont, J. Petráš). Upozorňuje také na potíže se získáváním literatury (málo dostupná je např. práce O. Králíka, separát z Osvobozeného Našince). Ústřední archiv ČSAV proto zahájil rozsáhlou heuristickou akci, jejímž úkolem je během dvou let shromáždit dostupný materiál na snímcích.

Exkurs

Významným doplňkem psaného slova je vyobrazení. I v pracích výhradně vědeckých má své místo tím, že přibližuje psaný nebo hmotný dokument, životní prostředí i osobnost samu. Z následujícího výčtu je zřejmé, že řada autorů od Pelzla po Králíka považovala za vhodné doplnit své práce autentickými ilustracemi.

Rytinu, zobrazující Petráše s bratislavským rodákem Karlem Gottliebem Windischem, která nám zatím zůstává nedostupná, popisuje Felix Freude⁷¹ jako přílohu Petrášova článku v *Probe einer Zeitung*: Rozmlouvající Petráš a Windisch sedí na kamenné lavici, Petráš oděn v pohodlném domácím obleku, s nepokrytou hlavou a bohatými kadeřemi, kouřící čibuk, Windisch je oděn v dlouhém vlajícím uherském plášti, vysokých botách a čepici lemované kožíšinou. Samostatný portrét Petrášův je znám z další mědirytiny, která sice není signována, nepochybně je však dílem vynikajícího pražského výtvarníka Jana Jiřího Balzera (1736–1799).⁷² Vyšla jako součást Pelzlových *Abbildungen* roku 1777,⁷³ existují i volné listy.⁷⁴ Podkladem této mědirytiny byl portrét, který F. M. Pelzel získal od J. V. Monseho spolu s podobiznami J. J. Středovského⁷⁵ a Prokopa Divíše.⁷⁶ Nepodařilo se ověřit, zda Petrášův portrét v německy psaném uherském historickém magazínu je týž.⁷⁷ Reprodukce, kterou připojujeme k tomuto článku (první strana obálky *Zpráv VÚO* č. 152) byla již publikována Doležilem,⁷⁸ Hanušem,⁷⁹ Nešporem,⁸⁰ Slabým⁸¹ a Králíkem.⁸²

Gianniniho podoba s atributy jeho hodností je dochována na olejomalbě v galerii správců fary u sv. Mořice v Olomouci. Jde o první autentický portrét v této galerii, kterou založil Giannini (starší portréty jsou vesměs retrospektivní fantazie).⁸³ Obsáhlou legendu pod Gianniniho podobou publikoval B. Zlámal.⁸⁴ Také zde je možno odkázat na reprodukce v obou pracích O. Králíka,⁸⁵ B. Zlámala⁸⁶ a v monografii A. Schindlera.⁸⁷ Ve zmenšeném formátu provedla jeho kopii výtvarnice Božena Bistřická-Hubáčková pro expozici feudalismu muzea v Olomouci.⁸⁸

Tvář Magnoalda Ziegelbauera známe pouze z reprodukce otištěné Josefem Hanušem.⁸⁹ Předloha této reprodukce je zatím nezvěstná.

Pohled na průčelní fasádu Petrášova paláce v Olomouci, který reprodukuje při tomto článku, je součástí rozměrného anonymního dvoudílného plátna 650 krát 115 cm, které zobrazuje slavnostní vjezd kardinála Troyera a vzniklo roku 1783.⁹⁰ Představuje vzhled budovy z Petrášovy doby po barokní úpravě v letech 1710—1720. Na portálu je dosud uchován Petrášův znak tesaný v pískovci, v drobných detailech neúplný. V tomto provedení lze jej jen stěží blasonovat, uvádíme proto jeho popis podle literatury (predikát byl udělen 15. ledna 1717 otci Maxmiliánu Petrášovi, císařskému generálu-polnímu strážmistru a veliteli Brodu ve Slavonii za zásluhy ve válkách proti Turkům): Znak je čtvrcený s modrým srdečním (středním) štítkem, uvnitř na zeleném drnu tři stříbrné vrchy, nad nimi tři zlaté hvězdy v řadě. V prvním a čtvrtém poli je kosmo položené vlnité břevno, nad ním v zeleném poli zlatý gryf, dole v červeném poli zlatá růže. Druhé a třetí pole je zlaté, z vnitřního okraje vybíhá černý orel. Klenoty umístěné nad helmy jsou trojí: zlatý gryf a červenostříbrná přikryvadla na prvním helmu, druhý klenot tvoří mezi stříbrně a modře šachovanými rohy dvě křížem postavené turecké standarty s hnědými koňskými ohony, z žerdí vyrůstají zelené vavřínové trojlisty, přikryvadla jsou modrostříbrná, třetí klenot představuje mezi rozevřenými křídly rostoucí obrněný muž, v pravici držící meč se zlatým jílcem, přikryvadla jsou černožlatá.⁹¹

Reprodukuje také ukázky kožených tapet španělského nebo francouzského původu z Petrášova salónu v prvním poschodí paláce (věnovala je městskému muzeu v Olomouci Antonie Richterová).

Okrajově spadá do tohoto exkursu také informace o reprodukcích titulních listů MA: nejstaršího sešitu z ledna 1747, který otiskujeme i v tomto článku⁹² a který tvoří také ilustraci Kabelíkovy pasáže v Literatuře české XIX. století,⁹³ titul následující druhé části I. svazku z února 1747 uvedli Zimprich⁹⁴ a titul VI. části I. svazku z června 1747 uvedli Hanuš⁹⁵ a Nešpor⁹⁶.

Závěrem nutno konstatovat, že jubileum olomoucké Společnosti bylo právem zařazeno mezi významná kulturní výročí roku 1971.⁹⁷

Poznámky

1 Noctua Moravo-Austriaca omine optimo accepta sive ludus officiosus in tesseram illustrissimae societatis incognitorum Olomucensis aeternae gratitudinis et reverentiae causa dicatus a minimo Sociorum P. Chrysostomo Hanthaler, monacho Cisterciensi Campililii, 1751.

2 Franz Martin Pelzl, Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten und Künstler, Dritter Theil, Prag 1777, str. 185-191.

3 Josephus Wratisl. Monse, Infaule doctae Moraviae, Brunnæ MDCCLXXIX, str. 151-206. Kniha vyšla v době přechodného přemístění olomoucké university do Brna. Srv. Vincenc Prasek, Josef Vratislav šlechtic Monse, Časopis Vlasteneckého muzejního spolku, roč. XIV, 1897, str. 12 a Karel Žák, Národní buditel PhDr. a JUDr. Jos. Vratislav šl. Monse, Nové Město na Moravě 1933, str. 20.

4 Spis M. Ziegelbauera je v originále i opisu uložen v StA Olomouc, CO 537-539, 628, 629 [Jan Bistrický — Miloš Boháček — František Čáda, Seznam rukopisů metropolitní kapituly v Olomouci, Státní archiv v Opavě, Průvodce po archivních fondech svazek 3, pobočka V Olomouci, Praha 1/81, str. 149, 154].

5 Faustini Prochaska De secularibus liberalium artium in Bohemia et Moravia fatis commentarius, Pragae MDCCLXXXII, str. 405, 414.

6 Franz Joseph Schwoy, Topographie vom Markgrathum Mähren, zweyter Band, Wien 1793, str. 581.

7 Cituje d' Elvert, lit. viz v pozn. 18, str. 116.

8 Geschichte der gelehrten Gesellschaft der Unbekannten in Olmütz, StA Brno, fond G 12, sign. I 35. Srv. A. Kocman — M. Musilová — V. Pletka — J. Radimský — M. Švábenský — M. Trantírek — L. Urbánková, Průvodce po Státním archivu v Brně, Brno 1945, str. 407.

9 Beda Dudík, J. P. Cerroni's Handschriften-Sammlung, Brünn 1850.

10 Jan Tenora — Josef Foltynovský, Bl. Jan Sarkander, Olomouc 1920, str. 451, 557-560, 675-677.

11 Josef Jungmann, Historie literatury české, Praha 1825, str. 337.

12 Viz literaturu v pozn. 69, str. 16.

13 Gregor Wolný, Die Markgrafschaft Mähren, V. Band, Olmützer Kreis, Brünn 1839, str. 123.

- 14 Tamt., II. Band, Brünnener Kreis, I. Abtheilung, Brünn 1836, str. 212.
- 15 Christian d' Elvert, Historische Literaturgeschichte von Mähren und Österreichisch-Schlesien, Brünn 1850, str. 123.
- 16 Tamt., str. 44.
- 17 Průvodce po Státním archivu v Brně, str. 24.
- 18 Christian d' Elvert, Die gelehrten Gesellschaften in Mähren und Österreichisch-Schlesien, Schriften der historisch statistischen Section der k. k. mähr.-schles. Gesellschaft des Ackerbaues, der Natur und Landeskunde, V. Heft, Brünn 1853, str. 102-135 [4. Gesellschaften der Unbekannten in den österreichischen Länder zu Olmütz, str. 115-119].
- 19 Týž, Die Gelehrten-Gesellschaften in Olmütz, Notizen-Blatt der historisch-statistischen Section der kais. kön. mähr. schles. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde, 1859, č. 9, str. 68-71.
- 20 Týž, Die Bibliothek des Grafen Giannini in Olmütz, Schriften V., str. 89-92. — O početním stavu Gianniniho knihovny viz též V. Prasek v ČVSMO 1897, str. 7.
- 21 Wilhelm Schram, Josef Freiherr von Petrasch und die Gelehrte Gesellschaft der Unbekannten in Olmütz, Brünn 1903.
- 22 Článek pod týmž názvem, Notizen-Blatt 1894, č. 10, 11, str. 77-81, 89-91.
- 23 Vincenc Prasek, Vzpomínka na učenou společnost neznámých (Societas incognitorum) v Olomouci, první v zemích Rakouských, založenou před 150 lety, tj. roku 1747, Časopis Vlasteneckého musejního spolku Olomouckého, roč. XIV, 1897, str. 1-2.
- 24 Rudolf Dvořák, Dějiny Moravy, Vlastivěda moravská, Brno 1899, str. 827.
- 25 Wilibald Müller, Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz, Wien und Olmütz 1882, str. 214-216, Olmütz 1895, str. 214-216.
- 26 Str. 455.
- 27 Hubert Doležil, Politické a kulturní dějiny král. hlavního města Olomouce, Olomouc 1903 až 1906, str. 249-253.
- 28 Václav Nešpor, Dějiny Olomouce, Vlastivěda moravská, Brno 1936, str. 210, obr. 48.
- 29 Johann Kux, Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz, Reichenberg und Olmütz 1937, str. 231, 414.
- 30 Robert Smetana, Průvodce památkami v Olomouci, Olomouc 1948, str. 45-46, Ostrava 1966, str. 39.
- 31 Josef Kšír, Palác Petráše, Kdy kde co? v olomoucké kultuře, únor 1964.
- 32 Richard Zimprich, Die königliche Hauptstadt Olmütz, Olmütz 1944, str. 16-18, obr. 8.
- 33 Eduard Winter, Josefinismus a jeho dějiny, Praha 1945, str. 25.
- 34 H(ugo) R(okyta), Po stopách význačných mužů a žen, Sternberk na Moravě, státní hrad, město a okolí, Praha 1951, str. 15.
- 35 Felix Freude, Eine verschollene Schrift des Freiherrn v. Petrasch, Zeitschrift des mährischen Landesmuseums, roč. VIII, 1908, str. 121-138.
- 36 Týž, Die Schaubühne d. Freiherrn v. Petrasch, Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens, roč. XVIII, 1914, str. 102-137, 239-277, 313-352, roč. XIX, 1915, str. 78-112, 263-324.
- 37 Týž, Die Kais. Franciscische Akademie der Wissenschaften in Augsburg, Zeitschrift des histor. Vereines für Schwaben und Neuburg, roč. XXXV.
- 38 Ludwig Hammermayer, Gründungs — und Frühgeschichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Kalmünz/Opf. 1959, str. 10n.
- 39 L. Hirzel, Joseph von Petrasch, Archiv f. d. Studium der neueren Sprache und Literatur, roč. XXI. 1866, sv. 39, str. 353n.
- 40 C. Wurzbach, Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich, Bd. 22, Wien 1870, str. 106-109. — Allgemeine Biographie, Bd. 25, Leipzig 1877, str. 516-517.
- 41 Fabian Slabý, Nové Zámky u Bučovic, Bučovice 1938, str. 72-79.
- 42 Uměleckohistorické hodnocení viz August Prokop, Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung, III. Band, Wien 1904, str. 697, 788-789. O stavebním stavu Nových Zámků na počátku 20. století viz F. Freude, Zeitschrift des mährischen Landesmuseum, roč. VIII, 1908, str. 121, pozn. 2. Stručné stavební dějiny napsala Dobroslava Menclová, Památky města a okolí, Bučovice státní zámek, město a okolí, Praha 1954, str. 21-22, též Antonín Bartušek, Výtvarné a kulturní památky v okolí Buchlova, Buchlov, státní zámek a okolí, Praha 1955, str. 24. Povšechné dějiny sepsal Čeněk Kramoliš, Bučovský okres, Vlastivěda moravská, Brno 1900, str. 155-158.
- 43 Vyškovsko, Vlastivěda moravská, Brno 1965, str. 387.
- 44 Bohumil Zlámal, Kostelík sv. Cyrila a Metoděje v Olomouci, zvl. otisk z Apoštolátu sv. Cyrila a Metoděje, roč. XXVIII, 1937.
- 45 Týž, Barokní chvála sv. Cyrila a Metoděje, zvl. otisk z dtto, roč. XXIX, 1938.
- 46 Týž, Dějiny kostela sv. Mořice v Olomouci, Olomouc 1939, str. 19, 47, 63, 72, 73, 76.
- 47 Týž, František Řehoř hrabě Giannini, zvl. otisk z Apoštolátu sv. Cyrila a Metoděje, roč. XXXIV, 1947, č. 5-6, Olomouc 1947, str. 7-9, 12.
- 48 Týž, Blahoslavený Jan Sarkander, Řím 1969, str. 97.
- 49 Antonín Schindler, Varhany Michaela Englera u sv. Mořice v Olomouci, Práce odboru společenských věd Vlastivědného ústavu v Olomouci č. 13, Olomouc 1966.
- 50 Edmund Schneeweiss, Biographie des P. Magnus Ziegelbauer (1688 až 1750), Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens, roč. XIV, 1912, str. 126-159.
- 51 J. Zeller, Nachträge zur Biographie des P. Magnus Ziegelbauer, tamt., roč. XVII, 1913, str. 16-28.

- 52 Josef Hemmerle, Anreger und Begründer der Geschichtsforschung in den Sudetenländern zu Beginn der Aufklärung, Stifter Jahrbuch, roč. 5, 1957, str. 81n.
- 53 Týž, Die Olmützer Gelehrtenakademie und der Benediktinerorden, Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens, roč. 67, 1957, str. 298-305.
- 54 Paulus Volk, Ein Briefwechsel aus der deutschen Wissenschaftsgeschichte des 18. Jahrhunderts, Zeitschrift für deutsche Geistesgeschichte, roč. 1, 1935, str. 23-39, 92-105.
- 55 Oskar Meister, Ein Beitrag zur Olmützer Gelehrtengeschichte in der Stadtbibliothek zu Metz, Zeitschrift für Geschichte und Landeskunde Mährens, roč. 44, 1942, str. 119-121.
- 56 Josef Brambora, České jméno pro Societas incognitorum in terris Austriacis, Časopis pro moderní filologii, roč. 27, 1941, str. 301-302.
- 57 Jaromír Povejšil, Zur Bewertung der ersten gelehrten Zeitschrift in Österreich, Philologica Pragensia, roč. 3, 1960, str. 1-14, 108-116.
- 58 Jaroslav Vávra, Die Olmützer Societas incognitorum und die Petersburger Akademie der Wissenschaften, Ost und West in der Geschichte des Denkens und der kulturellen Beziehungen, Festschrift für Eduard Winter zum 70. Geburtstag, Berlin 1966, str. 278-289.
- 59 Viz L. V. Čerepnin, G. F. Müllers Bedeutung für die Quellenkunde der russischen Geschichte, tamt., str. 303-311.
- 60 Publ. Archiv Akademii nauk SSSR, Leningradskoje otdelenie, fond 21, op. 3, č. 95, fol. 1-6.
- 61 Mohly to být ovšem i jiné spisy, oslavující Jana Sarkandra, seznam viz Jan Tenora — Josef Foltynovský, Bl. Jan Sarkander, str. 457-459 nebo Bohumil Zlámal, Blahoslavený Jan Sarkander, str. 57n.
- 62 Jan Kabelík, Rozvoj literatury české na Moravě do r. 1848, Literatura česká XIX. století, III, 1, Praha 1905, str. 141-143.
- 63 Miloslav Hýsek, Z počátku vědeckého bádání obrozeneckého, Výroční zpráva reálného gymnasia českého na Novém Městě v Praze 1912/13, str. 3-18.
- 64 Josef Hanuš, Národní museum a naše obrození, I. Praha 1921, str. 38151, 57-59.
- 65 Jaroslav Ludvíkovský, Dobrovského klasická humanita, Bratislava 1933, str. 14-16, 23.
- 66 Arne Novák, Přehledné dějiny literatury české, IV. vydání, Olomouc 1936-1939, str. 226.
- 67 Eduard Winter, Der Josefismus und seine Geschichte, Brünn—München—Wien 1943, str. 16-32. — Týž, Josefismus a jeho dějiny, Praha 1945, str. 20-25. — Týž, Frühaufklärung, Berlin 1966, str. 186-188.
- 68 Oldřich Králík, Olomoucká Societas incognitorum, Olomouc 1947, zvl. otisk z Osvobozeného Našince, roč. 79, 1946, č. 294, 25. 12. 1946, roč. 80, 1947, č. 1, 1. 1. 1947 [Pův. název Před 200 lety byla založena „Societas incognitorum“].
- 69 Týž, Moravské počátky osvícenského humanismu, Vlastivědný věstník moravský, roč. 2, 1947, str. 15-27.
- 70 J. Beran, Před 225. výročím vzniku Společnosti neznámých, Archivní zprávy ČSAV, roč. 1970, str. 5-8.
- 71 Pozn. 35, str. 125.
- 72 Prokop Toman, Nový slovník československých výtvarných umělců, sv. I, Praha 1947, str. 33-34.
- 73 Pozn. 2, před str. 185.
- 74 Exemplář ze sbírek Vlastivědného ústavu v Olomouci byl r. 1970 odcizen v expozici feudalismu.
- 75 Středovského portrét koresponduje s rytinou na předtitulní straně jeho díla Sacra Moraviae historia z r. 1710.
- 76 Pozn. 2, str. 191.
- 77 Viz pozn. 35, str. 125.
- 78 Viz pozn. 27, str. 251, obr. 64.
- 79 Viz pozn. 64, str. 39.
- 80 Viz pozn. 28, obr. 48.
- 81 Viz pozn. 41, obr. za str. 60.
- 82 Viz pozn. 68, str. 13.
- 83 Rozměry originálu 57x82,5 cm.
- 84 Latinský přepis viz František Řehoř Giannini, str. 11, český překlad Kostelík sv. Cyrila a Metoděje, str. 20.
- 85 Viz pozn. 68, obr. před titul. listem, pozn. 69, str. 21.
- 86 Viz pozn. 47, obr. před titul. listem.
- 87 Viz pozn. 49, str. 22.
- 88 Václav Burian, Olomoucký kraj za feudalismu, Olomouc 1958, str. 35, obr. 16. — Týž, Olomoucko za feudalismu, Olomouc 1963, str. 24.
- 89 Viz pozn. 64, str. 58.
- 90 Podrobněji srv. Ikonografie Olomouce do roku 1900, Sborník Krajského vlastivědného muzea Olomouc, roč. IV. 1956-1958, str. 381, 400.
- 91 Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch, Vierten Bandes zehnte Abtheilung, Der mährische Adel, Nürnberg 1899, str. 99, tab. 78. — Poněkud odlišně popisuje střední štítek V. Král z Dobré Vody, Heraldika, Praha 1900, str. 128.
- 92 Podle výtisku Státní vědecké knihovny v Olomouci 20441.
- 93 Viz pozn. 62, str. 141.
- 94 Viz pozn. 32, obr. 8.
- 95 Viz pozn. 64, str. 41.
- 96 Viz pozn. 28, obr. 48.
- 97 Kalendář kulturních, politických a vědeckých výročí 1971, str. 46.

DVĚ MĚNĚ ZNÁMÉ STRÁNKY ZE ŽIVOTA „OLOMOUCKÉHO VĚZNĚ“

Před časem mne prováděl svým zámekm Lagrange, kdysi sídlem generála Lafayettea, jeho potomek pan de Chambrun. Je to pohádkový hrad s pěti válcovými věžemi a leží asi 50 km od Paříže v úrodné Brie. Odměnou za kus starého kování z někdejšího Lafayetteova vězení v Olomouci mi tehdy věnoval jednu z mála původních generálových navštívenek a dovolil mi dotknout se jím koncipovaného *Prohlášení práv občana a člověka* z 11. července 1789, tedy v předvečer pádu Bastilly. Ukázal mi v dřevěném pouzdru uloženou trikolorní kokardu, o níž Lafayette právem řekl, že půjde celým světem. Na chodbě mne můj hostitel upozornil na dva obrázky, jež za života paní de La Fayette nesměly být od sebe odloučeny: na jednom je romanticky znázorněn pobyt Lafayetteovy rodiny v olomouckém vězení, hned vedle je portrét generála Bonaparta, jehož vítězstvím nad Rakušany vděčili věžňové za své osvobození. Tehdy jsem si uvědomil, jak málo se toho o Lafayetteovi u nás ví. A přece, jaký to byl bohatý život, plný úspěchů i neštěstí, omylů i skvělých činů. Rád bych se zmínil o dvou stránkách této složité, avšak vcelku nesporně pokrokové osobnosti.

Lafayette a Napoleon

Když ukázal pan de Chambrun zmíněné obrázky, povzdechl si poněkud nostalgicky: *„Víte, on každý Francouz je tak trochu bonapartistou...“* Byl jím i Lafayette. Avšak přestal jím být ve chvíli, kdy z generála Revoluce se stal Napoleon, pošetile usilující o legitimizaci své vlády. Když Bonaparte sahal po titulu doživotního konzula, měl Lafayette odvahu mu napsat: *„Generále, francouzský národ poznal svá práva, než aby na ně mohl zapomenout. Motivy vlastenecké i osobní mne vedou k tomu, abych Vám přál k dovršení slávy i doživotní úřad — ale sluší se principům, snahám i činům celého mého života, abych vyčkal se svým hlasem, až tento úřad se bude opírat o základy, hodné národa i Vás...“* Není divu, že Napoleon jednou prohlásil k Fouchému: *„Změnil jsem celou Evropu, jenom Lafayettea změnit nemohu. Nikdy neustoupil ze své linie. Říkám vám, že je vždy připraven začít znovu.“*

Je známo, že Napoleonův pád po bitvě u Waterloo byl do značné míry způsoben rázným vystoupením Lafayetteovým v Národním shromáždění, když odmítl výtku Luciena Bonaparta, že Francie je nevěrnice, slovy: *„Kníže, špiníte národ. Budoucnost nebude vinit Francii, že vašeho bratra opustila, ale — žel — že ho příliš následovala. Méně věrný národ by byl zachránil císaře, vaše rodiny, nás všechny před propastí, v níž se zmitáme a nevíme, jak se z ní dostat. Zapomněl jste, že kosti našich dětí, našich bratrů, všude dosvědčují naši věrnost? My jsme udělali pro něho dost. Nyní je naším úkolem zachránit vlast.“* Je dobře si připomenout zajímavé srovnání, o něž se kdysi pokusil Heinrich Heine, obdivující se svým způsobem oběma mužům. V letech 1824 a 1825 podnikal Lafayette jako host národa triumfální cestu po Spojených státech. V tutéž dobu navštívil Heine německé pohoří Harz a rozmlouval s tamními horníky. Ujišťovali ho, že hluboko ve svých dolech slyší, jak protinožci — Američané provolávají své — Hurá — Lafayette!

Dne 19. ledna 1832 publikoval Heine své dlouhé pojednání o Lafayetteovi, kde se pokusil srovnat úlohu i charakter obou mužů: *„Lafayette je vedle Robespiera nejčistším charakterem francouzské Revoluce. A vedle Napoleona jejím nejpulárnějším hrdinou. Lafayette bojuje více o mír než o vítězství. Napoleon spíše o vavřínový věnec než o dubovou snítku. Bylo by směšné měřit velikost obou hrdinů týmiž měřítky, anebo stavět jednoho na pedestal druhého. Bylo by směšné stavět Lafayetteovu sochu na Vendômešský sloup.“*

Heine rovněž uvedl vzpomínku, jaké popularitě se těšil Lafayette mezi širokými lidovými vrstvami: „Stál jsem na rohu proti Pantheonu a jako obvykle jsem se díval na tuto vznosnou budovu. Byl jsem zabrán do myšlenek, když tu nějaký malý Auvergnan přišel žebrat o peníze. Dal jsem mu deset centů, abych měl od něho pokoj. Přistoupil však ke mně a řekl: „Znáte generála Lafayettea? Pochází z mého kraje.“ Věřil, že muž, který mu dal deset centů, musí být obdivovatelem Lafayettovým a tak mne uznal za hodna, aby se mi představil jako jeho mladistvý krajan.“

Lafayette byl nestárnoucí revolucionář a ještě v povstání, jež v července 1830 smetlo s trůnu Karla X., hál význačnou roli. Metternich tehdy řekl jednomu francouzskému generálovi: „Vaše červencové dny zlomily hloupou diktaturu starého krále, ale brzy budete nuceni útočit proti majestátu pana de La Fayette.“ Jak se však hluboce mýlil v hodnocení Lafayettova charakteru, zcela prostého všeho macchiavellismu. Ačkoliv lid chtěl provolat republiku a Lafayettea prvním presidentem, generál to odmítl a jen tomuto gestu mohl Ludvík Filip Orleánský děkovat, že se dostal k moci. Pro Lafayettea je příznačná jiná historka. Belgičané mu kdysi nabízeli svou korunu. Odmítl ji s ironickou poznámkou, že jemu by slušela asi jako prsten kocourovi. Tehdy přijel do Paříže nějaký Angličan, který chtěl tvrdošíjně poznat generála. Všichni se divili jeho zájmu, ale pochopili jej teprve, když po splnění svého přání prohlásil: „Chtěl jsem vidět muže, který odmítl korunu. Well, viděl jsem ho a jsem spokojen.“

Lafayette, ač sám věřil pouze v racionalistické principy svobody, byl zastánce náboženské rovnoprávnosti. Na budově jeho někdejšího žaláře v Olomouci byla až do okupace pamětní deska, jež byla darem českých a francouzských protestantů — z vděčnosti, že dávno před Revolucí usíloval o obnovenou platnost ediktu Nantského. Ocituje se však méně známý dokument, dopis z doby, kdy byl velitelem jedné ze tří armád na Severu:

Pánům městským úředníkům v Metách.

*Metý, 6. dubna 1792
4. roku francouzské
Svobody.*

Pánové,

dostal jsem dopis, jímž jste mne poctili, týkající se stížnosti občanů, kteří vykonávají israelitské obřady, a pověřil jsem polního maršálka, který velí v tomto okrese, aby zajistil opatření, o něž jste mne žádali. Předejde nepřistojnostem, jež, jak věřím, pramení jen ze zvědavosti, protože vojáci Konstituce by měli vědět, že náboženská svoboda je jedním z nejposvátnějších principů. Přijměte, pánové, výraz mé oddanosti a úcty.

*Generál armády
Lafayette*

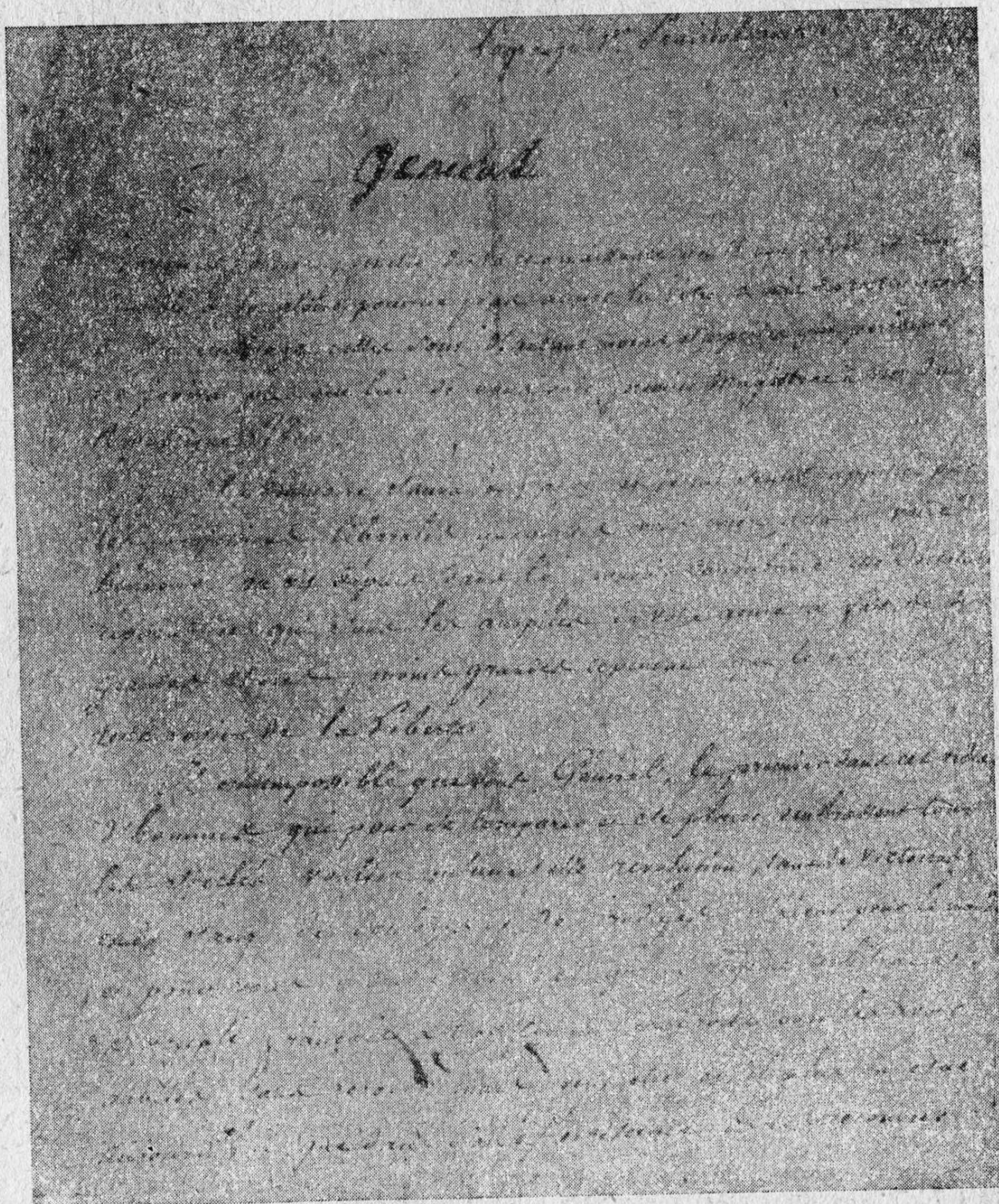
To je ovšem jen jeden z mnoha zajímavých rysů muže, s jehož jménem bylo kdysi nerozlučně spjato jméno naší Olomouce.

Lafayette a barevní

Dne 5. února 1783, kdy válka v Americe byla prakticky po kapitulaci Yorktownu, o niž se právě Lafaeytte velmi zasloužil, rozhodnuta, psal z Gadizu svému příteli, generálu Washingtonovi, o tomto zajímavém nápadu: „Spojme se a zakupme malou usedlost, kde bychom udělali pokus a propustili negry z otroctví a používali jich jen jako pracovních sil. Tento náš příklad by mohl být všeobecně následován a jestliže bychom v něm pokračovali v Americe, rád bych zasvětil část svého času, abych tuto myšlenku učinil moderní na Antilách.“ Jeden z Lafayettových životopisců, Henry D. Sedgwick, k tomu vyslovuje domněnku,

že poprvé pravděpodobně slyšel Lafayette odsuzovat otroctví v rodině Moravských bratří v Bethlehemu, kde se uzdravoval po zranění z bitvy u Brandywine.

Washington byl ovšem opatrnější a méně snadno se dal zanítit pro ideály, jež příliš předcházely dobu. Snažil se přátelsky uklidnit nadšení svého mladého přítele. Ale Lafayetteovým rodovým heslem bylo poněkud zpupné auvergnatské — *Cur non?* —. Už v té době si vysluhoval pověst novodobého dona Quijota.

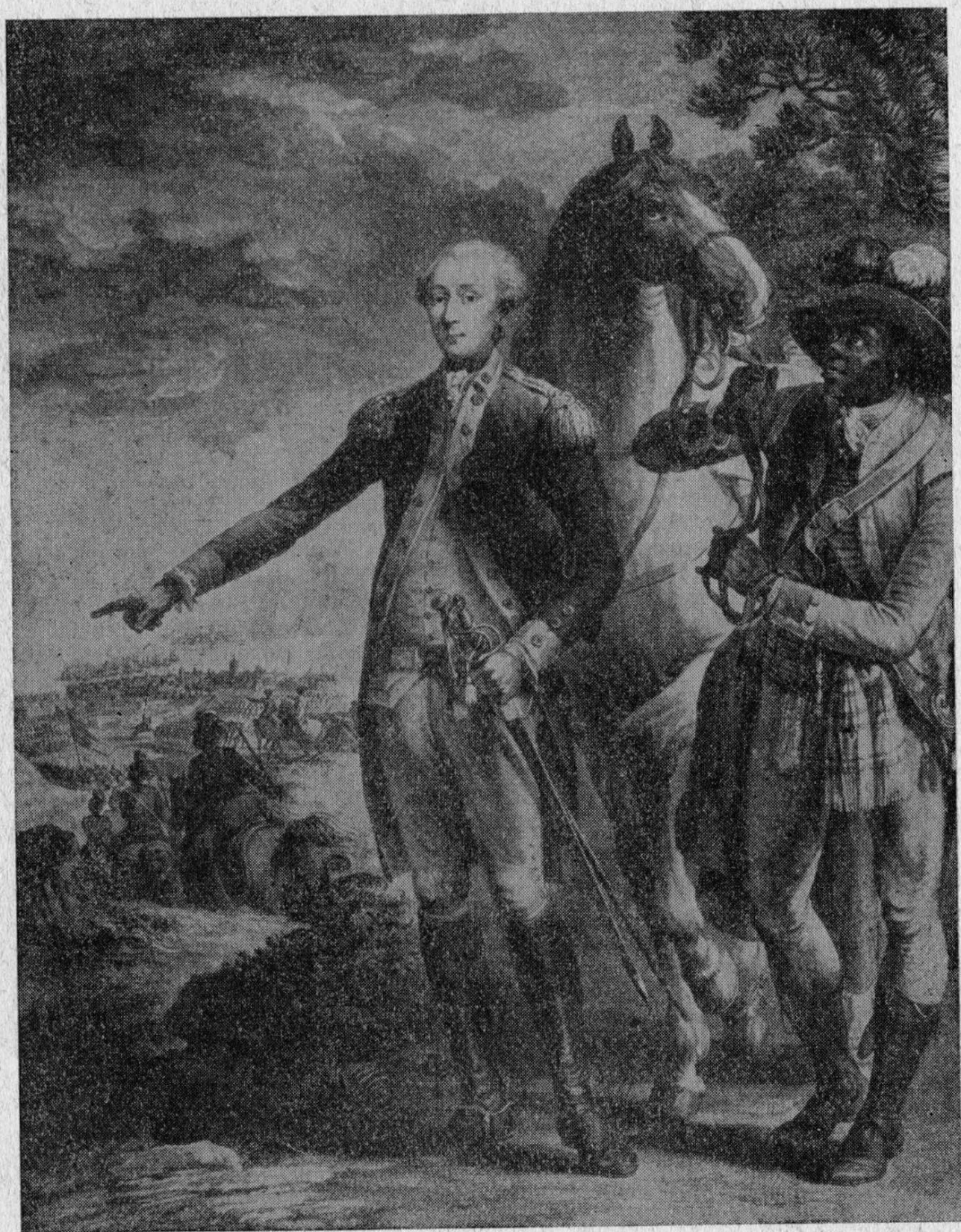

Lafayettův dopis Bonapartovi z 21. května 1802.

A tak v únoru 1786 oznámil Washingtonovi realizaci svých plánů. Zakoupil ve francouzské kolonii Cayenne dvě plantáže (La Belle Gabrielle a Saint-Régis) za 125.000 livrů. Žilo na nich 48 černých otroků. Pověřil svou oddanou choť Adrienne, jež byla vždy největší fayetistkou, aby osobně pečovala nad tímto experimentem. Paní de La Fayette našla pro plantáže vhodného intendanta v osobě pana de Richeprey. Výslovně si přála, aby se černochoům dostalo i výchovy, nejen náboženské, ale aby byli seznámeni i s osvícenými filosofi, přáteli barevných. Emancipace měla postupovat krok za krokem. Po prvních nezdarech nový intendant Lescallier zakoupil plantáž Adrienne, kde pracovalo 21 otroků. Prvým krokem na cestě k svobodě byl zákaz bití černochoů. Potom byla zakázána je prodávat. Černoši dostávali poprvé svůj pevný plat. Byl i pokus dát jim vzdělání. Ale ostatní plantážníci ohrožovali pokusnou farmu, protože tušili, jaké nebezpečí pro jejich sobecké zájmy představuje. Sami černoši byli k novotám nedůvěřiví. Přesto Adrienne naléhala na urychlení procesu emancipace. Lafayette se těšil, že po zavedení těchto opatření poklesne mezi černochoy úmrtnost, vzroste naopak porodnost, a to bude první krok, jak zruinovat obchodníky otroky. Dne 2. února 1786 napsal pozdějšímu presidentovi Spojených států Johnu Adamsovi: *„Zločin, který páchají otrokáři, je zločin daleko černější než kterákoliv africká tvář.“*

Revoluce ve Francii odvedla pozornost od tohoto experimentu. Zmatky a krvavé události ve vlasti plně zaměstnávaly mysl všech Francouzů. Lafayette byl v Belgii zajat koalicí a uvržen do žalářů. Je dojemné, jak v žaláři v Magdeburku dovedl myslet na svůj experiment, který mu byl tak drahý. V ilegálním dopise, psaném pomocí párátka a sazí své příbuzné kněžně d'Hénin do Londýna, vyslovuje tyto starosti: *„Nevím, co se stane s mou plantáží v Cayenne. Doufám, že má žena se zasadí, aby černí, kteří tam pracují, si zachovali svobodu.“* A hned nato jí píše: *„Řeknete si: Je nepolepšitelný. Souhlasím, drahá kněžno. Dostanu-li se odtud zázrakem, či půjdu-li na popraviště, má první a poslední slova budou: svoboda, rovnost.“* Lafayettova myšlenka se dočkala v revolučních dnech jasného zadostiučinění. Když bylo oficiálně zrušeno v koloniích otroctví, černoši špatně pochopili nově nabytou svobodu. Utlačovaná nenávist propukla ve strašných ukrutnostech proti někdejší bílým utlačovatelům. A tu se stalo, že Lafayettovi černí se těchto násilností nezúčastnili. Lafayette zůstal ideji věrný i po svém osvobození. Byl ve spojení se všemi pokrokovými lidmi a spolky, jež si vzaly za cíl ukončit hanebný stav otrokářství. Stál u kolébky černošského státu na Haiti, byl doživotním vicepresidentem společnosti, jež si vzala za úkol na africké půdě vytvořit svobodný černošský stát — dnešní Libérii. Jedna stará rytina ho zachycuje jako *„Ami des noirs“*. V roce 1825 píše Adamsovi: *„Obědval jsem se dvěma komisaři z Haiti. Jeden z nich je mulat, druhý docela černý. Byl jsem velmi spokojen jejich zdravým rozumem a jejich dobrými způsoby.“*

Pro jeho život je symbolické, že poslední dopis, který vlastnoručně napsal dne 1. května 1834, tedy necelý měsíc před smrtí, a který je adresován předsedovi společnosti pro emancipaci černochoů v Glasgow, panu Murrayovi, se zabývá právě otázkou osvobození černochoů. Nebyli to jen černoši, jejichž svobody se zastával. Unie ho vyslala, ačkoliv byl cizinec, k indiánským kmenům, aby jejím jménem s nimi dojednal dohodu. A tehdy jim radil on, mladík ve věku něco přes dvacet let, takto: *„Buďte rozumnější než bílí. Zachovejte mezi sebou mír. Budete-li prodávat svou půdu, neptejte se o radu soudků s kořalkou.“* Takový tedy byl generál Lafayette. Nad jeho hrobem na Picpus se každoročně 4. července slavnostně mění vlajka s pruhy a hvězdami. Zde se v roce 1917 velitel prvního amerického oddílu, který vylodil v Evropě, plukovník Stanton, přišel hlásit se svým legendárním: *„Lafayette, we are here.“* Jakou radu by asi tento svobodmilovný generál dal potomkům oněch nadšených protibritských rebelů z roku 1779, kdyby dnes vstal z mrtvých a viděl, že myšlenka, pro niž tak odvážně experimentoval, dosud není vyřešena?

Lafayette v závěrečném tažení ve Virginii r. 1781.

ARCHÍVNÍ PRAMENY K DĚJINÁM REFORMNÍHO AUGUSTINISMU VE ŠTERNBERKU 1371—1413

Kláster augustiniánů kanovníků ve Šternberku náležel ke skupině augustiniánských klášterů, které se rychle rozšířily v českých zemích v druhé polovině 14. století. Prvním ústavem tohoto druhu byl klášter v Roudnici n. L., vybudovaný v letech 1333—1340, jenž se stal vzorem řady dalších: v Praze, Jaroměři, Rokycanech, Sadské, Třeboni, Lanškrouně, na Moravě pak ve Šternberku, Fulneku a Prostějově. Roudnický klášter měl historickou úlohu, spočívající v přenesení reformního augustinismu¹ z kolébky v severní Itálii do střední Evropy. Reformní program českého augustinismu byl zakotven v reguli, zvané Roudnická regule (*Consuetudines Rudnicenses*), ostatní kláštery ji převzaly a utvořily komplexní jev roudnického okruhu neboli roudnické reformy.²

Vznikla síť ústavů, jimiž se šířil reformní ideál³ přičiněním pražského biskupa Jana IV. z Dražic, arcibiskupa Arnošta z Pardubic, Karla IV. a dalších zakladatelů augustiniánských klášterů, vesměs příznivců raného humanismu. Roudnický okruh přispíval k obnově církevního vlivu (prostředky odpovídajícími novým podmínkám), na rozdíl od reformátorů, především augustiniána Konráda Waldhausera, kteří vycházeli z týchž zdrojů, ale usilovali o radikální obnovu církve. Úloha roudnické reformy se naplnila v podstatě v době předhusitské (do zániku roudnického konventu r. 1420), avšak její vliv přesáhl tento okruh a šířil se i do západních zemí.⁴ Moravské augustiniánské kláštery činily výjimku v tom směru, že se po husitské revoluci nejen obnovily, jako ostatně řada jiných klášterů, nýbrž že oživily znovu, i když nakrátko, ideály raného humanismu.⁵ Přesto také jejich vývoj probíhal, jak se domnívám, ve dvou hlavních fázích: reformního augustinismu v rámci roudnické reformy a doznívajícího augustinismu po zániku roudnického okruhu do zrušení jednotlivých konventů v 18. století.

Vývoj reformního augustinismu ve Šternberku lze sledovat z archívních pramenů (listin), které se dochovaly v archívu kláštera buď v originálech nebo opisích.⁶ Zachycují jej od prvopočátků, to je od okolností, které předcházely založení kláštera Albertem ze Šternberka roku 1371, přes pozoruhodné úsilí konventu o splnění reformního programu k důležitým změnám, provedeným Petrem ze Šternberka roku 1384. Kořeny šternberské kanonie sahají překvapivě hluboko, téměř k samým počátkům města, do doby, v níž se panství teprve vnitřně organizovalo. Nejstarší klášterní listina pochází totiž od Alberta ze Šternberka, zvaného Hvězda, zakladatele šternberské rodové větve, který intenzívně kolonizoval své panství a ocitl se ve sporu s olomouckou církví pro porušování staré dominiální hranice.⁷ Spor nabyl zásadní povahy po roce 1278, kdy olomoucký biskup Bruno ze Schauenburka uplatnil celou váhu své moci k prosazení církevního vlivu v nové kolonizační oblasti.⁸ Albert ze Šternberka dal v rámci přijatých podmínek postavit ve svém městě kostel (sv. Jiří), který bohatě obdaroval.

Listinou z 18. října 1296 dal tomuto kostelu plný desátek ze vsí Třebčina, Sádla, Lhoty u Šternberka a menší desátek ze vsí Lužice, Lipiny, Stachova, Oldřichova, Horní Loděnice a z polí šternberských usedlíků.⁹ Zajištění funkce tohoto kostela (zabezpečením výživy příslušných osob) bylo významným aktem proto, že již tehdy bylo umožněno plné rozvinutí církevní organizace v panství a otevřen dokořán průchod církevnímu vlivu. Avšak farní kostel měl vzhledem k založení augustiniánské kanonie ještě specifický význam, jak vyplývá z dalších dokladů.

Listinou z 29. června 1339 dal Štěpán ze Šternberka tomuto kostelu navíc desátek z hutí u Moravského Berouna¹⁰ a téhož roku založil na popud manželky Anny špitál za městem Šternberkem včetně přilehlého kostelíka. Zvětšení obročí je třeba uvést v souvislost se vzrůstem počtu osob, které fungovaly při správě farnosti. Kostel je nazván v textu této listiny „ecclesia capituli Sternbergensis“,

to je kolegiátním kostelem s nejméně tříčlenným sborem, pro nějž byla fara dostatečným existenčním zdrojem. Společný život kleriků se utvářel určitými pravidly a znamenal nepochybně vývoj k augustiniánské kanonii.

Následující dokument je zakládací listinou kanonie. Původce listiny, magdeburský arcibiskup Albert ze Šternberka, držel rodový statek po otci Štěpánovi společně s bratrem Zdeňkem a po r. 1359 s jeho nezletilým synem Petrem. Patřil k předním osobnostem doby Karlovy, do jehož vnitřní i zahraniční politiky se plně angažoval. Přes evropskou úroveň, orientovanou raně humanisticky, lze sledovat jeho intimní vztah k rodnému „otcovskému“ městu, které velmi povznesl. Začal zde také stavět klášter, který se později stal sídlem augustiniánské kanonie. Listinou ze 4. března 1371 dal kanonii z titulu patrona základní náležitosti. Určil její zasvěcení (Annuntiationis Dominicae), zdroj výživy a zásobení dřevem a vínem — klášter dostal ve Výšovicích, Stádlo, les a vinici poblíž Šternberka — a stanovil velikost konventu počtem patnácti augustiniánů podle roudnického způsobu, třebaže vlastní klášterní budova nebyla dosud hotova.¹¹ Tato okolnost zdůvodňuje vznik následujícího dokumentu.

Listinou rovněž ze 4. března 1371 zrušil olomoucký biskup Jan IX. ze Středy původní zasvěcení farního kostela a „povýšil“ jej na klášterní. Klášter převzal dohodou patrona s příslušným ordinářem správu farnosti a špitálu se všemi materiálními výhodami.¹² Protože vlastní klášterní budova nebyla dosud plně realizována, nezbývalo, než využít prostory při prvním kostelu pro přechodné ubytování augustiniánů. Tímto opatřením dostalo Albertovo založení konkrétní podobu od vůdčí osobnosti středoevropského raného humanismu.

Listinou z 12. března 1372 dal olomoucký biskup Albertovi, v té době již biskupu litomyšlskému, pravomoc investovat prvního probošta a současně položit základní kámen ke stavbě probošství s novým kostelem v areálu rozestavěného kláštera.¹³ Položení základního kamene bylo slavnostní a okázalé za účasti množství lidu a za přítomnosti biskupa Alberta a nového augustiniánského konventu.¹⁴ Stavba pak pokračovala rychle kupředu péčí probošta Václava (1372—1381). Ukončení stavebních prací, současně s ohrazením města a některými stavebními úpravami hradu (např. přístavbou hradní kaple), spadá do roku 1376. Toto datum souvisí s následujícími dokumenty.

Listinou z 3. února 1376 dal olomoucký biskup souhlas k přemístění špitálu z předměstí do vnitřního města, které bylo právě ohrazeno, a jeho správu svěřil klášteru s tím, že zde budou konány bohoslužby a rovněž původní špitální kostelík bude dále udržován.¹⁵

Také Albert ze Šternberka vydal 27. února 1376 nová ustanovení. Zavedl klášterní školu, přemístil špitál a nařídil, aby se o nemocné (v počtu třinácti) starali dva klerikové a dvě děvečky. Dále rozšířil konvent z patnácti kanovníků na dvacet, stanovil pořádek bohoslužeb při aniverzáriích a zvětšil klášterní nadaci o vsi Roštění, Kladeruby a Tvorovice.¹⁶

Rok 1376 uzavřel tedy jakési provizorium. Nejpozději tehdy přešli augustiniáni do nové, prostornější budovy a mohli být posíleni o dalších pět členů. Rozšíření konventu souviselo nepochybně se zřízením školy a špitálu, obě instituce vyžadovaly nejen vhodný prostor, který se naskytl uvolněním klášterního objektu při starém kostelu, nýbrž také zajištění dalšími pracovníky. Činnost augustiniánů se pak rozvinula v plné šíři nejen v chóru (při společném oficiu), v knihovně (při studiu a zhotovování knih), ve škole a špitálu, nýbrž v řadě dalších povinností, přikázaných zakladatelem, které někdy citelně vzdalovaly augustiniány od vlastního programu. Například bohoslužby se konaly na několika místech (probošství, špitál a hrad), správa značně rozmístěných klášterních a špitálních statků vyžadovala přítomnost některých členů, navíc dřívější konventní budova měla ještě po roce 1376 tak významnou úlohu, že vytvářela jakousi duplicitu — existenci dvou augustiniánských klášterů ve Šternberku.¹⁷ Byla zvána „novou stavbou“ (nova fabrica), patrně od doby, kdy vznikla adaptací z fary, na rozdíl

od tehdy ještě nehotového „prvního kláštera“ (primum monasterium) a představovala nejen původní prostředí, ve kterém se zřejmě ideálněji rozvinula činnost augustiniánů, nýbrž nyní i zřetelné nebezpečí. Konvent se vzniklou situací tříštil a zbytečně rozptyloval. Ukázalo se, že plnit všechny úkoly uložené patronem a současně splnit vlastní, specifické poslání nebylo možné bez naléhavých změn. K těm došlo až po smrti zakladatele za nástupce Petra ze Šternberka, a to z iniciativy vynikajícího druhého probošta Bedřicha (1381–1404).

Listinou z 15. září 1384 zrušil Petr ze Šternberka původní založení z r. 1371 a 1376 a odůvodněním, že „mnohé povinnosti byly neobvyklé, těžko proveditelné a proto nebyly někdy ani zcela uskutečněny.“ Touž listinou vydal nové, opravené založení, které bylo výslednicí třináctiletého vývoje v konkrétních podmínkách. Ze změn vyplývá povaha některých překážek, které se augustiniánům stavěly v cestu.

Petr ze Šternberka zprostil konvent správy špitálu, který byl nyní opět za hradbami („na témž místě, kde založila špitál naše bába, zproštujeme konvent péče o chudé a správy statků“). Dále zrušil pracoviště, zvané „novou stavbou“, ležící níže ve městě, a to i s povinností vykonávat tam obřady a nařídil, aby v „prvním klášteře“ bylo dvacet pět augustiniánů i s těmi, kteří sem přejdou z „nové stavby“. Konečně zvětšil klášterní nadaci, sestávající ze vsí Výšovic, Stádlu, Roštění, Kladerub a Tvorovic, o vsi Všetuly, Hostkovice a část Moravské Hůzové. Ostatní nařízení se týkala klášterní školy, aniverzarií a některých méně významných změn.¹⁸ Smyslem tohoto aktu bylo soustředit různé oblasti působení do jednoho prostoru a zjednodušit vnější činnost kanovníků.

Úsilí šternberských augustiniánů, směřující k soustředění vnitřního potenciálu, přineslo výsledky ještě za probošta Bedřicha. Z archívních pramenů je lze předpokládat, nikoliv prokázat, protože zachycují vnější vývoj, nejvýš formální strukturu šternberského augustinismu. Poznatky v tomto směru lze čerpat prostřednictvím literárních děl šternberské provenience, z nichž dvě jsou známa.¹⁹ Jistota představu umožňuje též stav klášterní školy na začátku 15. století udávaný následujícím dokumentem.

Listinou z 18. února 1413 stanovila šternberská kapitula v čele s proboštem Floriánem (1404–1420) řád klášterní školy, jímž potvrdila a zlepšila zvyklosti, platné až dosud. Na pozadí tehdejšího neutěšeného stavu žáků vyniká reformní přístup šternberských augustiniánů ke školní výchově.²⁰

Moravské poměry, charakterizované konflikty (ve vládnoucí vrstvě i mezi světskou a církevní vrchností) byly pro Šternberk příznivější zásluhou Anny, manželky Petra ze Šternberka a sestry markrabat Prokopa a Jošta. Po r. 1311 byl šternberský konvent vystaven téže krizi. Bez účinné domácí ochrany hledal záštitu u papeže Jana XXIII.,²¹ jenž však byl z hlediska reformace jejím úhlavním nepřítelem. Reformní augustinismus však nebyl reformační, zvláště ne v těchto dobách, tudíž ani revoluční. V narůstání společenských rozporů se ocitl na nejoficiálnější platformě a byl husitskou revolucí smeten až do základů. Šternberský konvent přetrval roudnický o deset let, zanikl roku 1430, kdy se Šternberk stal táborským městem.

Poznámky

1 Augustinismus je učení Aurelia Augustina (354–430), největšího církevního myslitele Západu. Na zásadách augustinismu, resp. na zásadách společného života, ustanovených Augustinem, vznikli v 11. století augustiniáni z kapitul při katedrálních nebo kolegiálních kostelích. Reformní augustinismus, zdůrazňující v církevní praxi vzdělanost a niternost proti soudobému úpadku, se rozvinul ve 14. století s nástupem raného humanismu.

2 Roudnická reforma jako komplexní jev roudnického reformního okruhu byla uvedena poprvé ve studii I. Zibermayra „Zur Geschichte der Raudnitzer Reform“, *Mitteilungen des*

Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung, XI. Ergänzungsband, Innsbruck 1929. Tato práce je dodnes základním dílem k počátkům reformního augustinismu u nás.

3 Reformní ideál augustinismu 14. století se ztělesnil v tzv. nové zbožnosti [devotio moderna], která obsahovala oproti zpovrchnělé, člověku odcizené soudobé praxi [devotio antiqua] hlavně vnitřní prožitek a kvalitní osobní vztah k božství v souladu s cíli soudobého humanismu.

4 Vliv roudnické reformy na reformní hnutí v západních zemích a na evropskou reformaci vůbec nastínil E. Winter v publikaci „Frühhumanismus“, Akademie Verlag Berlin 1964, s. 165–176. E. Winter je autorem teze o evropském významu českého raného humanismu a o spojovacím článku, který vidí především v nizozemském augustinianu jménem Gert Groote (1340–1384).

5 Obnovení raného humanismu v augustiniánských kláštích na Moravě souviselo s působením augustiniána Jana Štávky z Hodonic, který v 80. letech 15. století reformoval řeholi po vzoru lateránských augustiniánů. Souviselo však nepochybně též s činností olomouckých humanistů, kterými byli Tas z Boskovic, Stanislav Turzo a Jan Dubravius.

6 Úplnou informaci o archívech moravských augustiniánů včetně šternberského podává M. Švábenský: Augustiniánské kláštery I, inventáře a katalogy stát. archivu v Brně, Brno 1959.

7 CDM IV, 29. Sr. F. Hrubý: „Severní Morava v dějinách“, Brno 1947, s. 51–54.

8 Biskup postihl Alberta ze Šternberka klatbou, které se Albert za pozoruhodných okolností (když smrtelně onemocněl) podrobil, viz CDM IV, 179.

9 Orig. v StA Brno, Sg. E 5 (Augustiniáni Šternberk), listina N 1.

10 Orig. nezv., opis v StA Brno, Sg. E 5, spis D 24 c. CDM VII, 240.

11 Orig. v StUA Praha, opis v StA Brno, Sg. E 5, listina A 1. CDM X, 111.

12 Orig. v StA Brno, Sg. E 5, listina A 5 a. CDM X, 112.

13 Orig. v StA Brno, Sg. E 5, listina A 5 b. CDM X, 155.

V listině není výslovná zmínka o stavbě nového kostela, nýbrž o stavbě proboštství (prepositura). Předpokládáme ji však, protože existenci dvou kostelů po tomto datu (kromě kostelíku za hradbami), z nichž „dolní“ byl r. 1384 zrušen, dokazují pozdější prameny, jmenovitě listina z r. 1384 a glosa v kopiáři ze 17. stol. (StA Opava, pob. Olomouc, Augustiniáni Šternberk), vysvětlující text této listiny (viz pozn. 18).

14 Si ex confluentia populi peteretur ... confirmare possitis et quevis alia facere que ad sollemnitatis honorem et gloriam requiruntur.

15 Orig. v StA Brno, Sg. B 3 (Gubernium — listiny). V CDM není.

16 Orig. nezv., opis v StA Opava, pob. Olomouc, Sg. B b 7. CDM XV, 167.

17 Existenci „dolního“ augustiniánského kláštera ve Šternberku, který „záhy splynul s horním kláštelem“, uvádí též L. Hosák v „Historickém místopisu Moravy a Slezska“, Ostrava 1967, s. 296 zřejmě podle listiny z r. 1384. Uvedené datum vzniku (1379) však nelze nijak zdůvodnit.

18 Orig. v StA Brno, Sg. B 3. CDM XI, 334.

Část, týkající se zrušení „dolního“ kláštera, zní: „Po zralé úvaze rušíme novou stavbu, ležící tamtéž ve Šternberku na nižším místě (ibidem in Sternberg novam fabricam cassamus) a rozhodujeme, aby místo bratří, kteří měli být na tomto místě, bylo v prvním klášteře dvacet pět kleriků ... a v případě, že bychom chtěli my nebo naši dědicové toto dolní místo opět využít k náboženskému kultu, aby tam pečoval probošt o bohoslužby dle úmluvy.“

Poznámka k tomuto místu v kopiáři ze 17. stol. zní: „Novou stavbou je třeba rozumět nové obydlí níže ve městě u dřívějšího farního kostela — který stál v místech vězení a byl zasvěcen sv. Jiří — zřízené prvním zakladatelem pro několik kanovníků, aby tam konali bohoslužby a snáze mohli přísluňovat svátostmi ...“

19 Jsou to „Abortivus“ a „Consolatio Spiritus“, jejichž autorem je probošt Bedřich. Zásluhu o zjištění obou rukopisů má A. Neumann, sr. články téhož „Bedřich, šternberský probošt, mluvčí utiskovaného kléru“, Hlídka 43/1926, s. 118 a „Postila Consolatio Spiritus“, Archa — příloha Archiv literární 1920, s. 98 a 121, a 1921, s. 184.

20 Orig. v StA Brno, Sg. E 5, listina F 1. Sr. A. Neumann: „Řád klášterní školy ve Šternberku“, Hlídka 33/1926, s. 627.

21 12. dubna 1413 přijal Jan XXIII. šternberský klášter v ochranu a potvrdil mu držení jeho majetku. Orig. v StA Brno, Sg. E 5, listina B 7.

Archivquellen zur Geschichte des reformierten Augustinismus in Sternberg 1371–1413

Archiquellen zur Geschichte der Augustiner Chorherren in Sternberg bis zur hussitischen Revolution sind die Urkunden des Sternberger Klosters. Sie ermöglichen die Feststellung, dass das Kloster aufgrund einer gut dotierten Pfarre entstand, welche im Jahre 1339 der Sitz eines Kollegiat-Kapitels und nach 1371 der vorübergehende Sitz einer Augustiner Kanonie war.

Die Gründung einer Kanonie durch den Erzbischof Albert von Sternberg fällt in das Jahr 1371, die Verfassung des Konvents und der Beginn des Baues der Probstei und einer neuen Kirche im Areal des Klosters mit dessen Bau schon 1376. In diesem Jahre ging der Konvent in das neue Klostergebäude über, das Gebäude beim ursprünglichen Kloster wurde weiter benützt (ausser anderem auch zu Schulzwecken und für ein Spital). Die Unterbringung des Konvents in zwei Gebäuden zersplitterte und zerstreute den Konvent. Aus Initiative des Probstes Friedrich hob Peter von Sternberg im Jahre 1384 die Arbeitsstätte des Klosters bei der alten Kirche auf, wodurch das Haupthindernis erfolgreicher Tätigkeit beseitigt wurde. Für die nachfolgenden Jahre ist mit Recht eine Gipfeltätigkeit der Augustiner Chorherren im Rahmen der Roudnicer Reform anzunehmen (reformierter Augustinismus). Die Beendigung dieser Phase fällt in das Jahr 1430, in welchem der Konvent während der hussitischen Revolution aufgelöst wurde.

Milan Slavětinský

O STARÝCH ZDRAVOTNĚ VÝCHOVNÝCH SPISECH Z HANÉ

Na podzim 1969 se sešel v Praze mezinárodní kongres revmatologů — a bylo zdůrazněno, že máme na tento konres právo historické, vždyť naše Universita Karlova měla již ve 14. století profesora, který se revmatologickými chorobami vážně zabýval a jeho dva spisy se dochovaly v pražské Universitní knihovně a po vynalezení tiskařského umění byly vydány tiskem. Ke zmíněnému sjezdu byl i vydán onen spis „*Regimen contra rheumata*“ (Životospráva proti revmatismu) rodáka z Uničova na Moravě Albíka. Nutno zdůraznit, že to nebyla jediná „životospráva“ z pera Albíkova. On sám „člověk mnohých zkušeností, bystrého ducha a dobrého humoru“ (Vinař), napsal návod ke správnému způsobu života (jakási zdravověda), dále pět spisů o moru atd. Albík kladl důraz na životosprávu a duševní hygienu. Není pravdou, že byl Němec, jak se leckde píše, Matoušek jej uvádí jako prvního českého lékařského autora spolu s mistrem Havlem. Gellner vysoko hodnotil Albíkův nejstarší lékařský tisk českého původu — byl vytištěn r. 1484 v Lipsku. Už za ten — kdyby za nic jiného — zasloužil by uničovský rodák naší zmínky!

Albíkův životní běh byl neobyčejně zajímavý. Narozen r. 1347, byl bakalářem svobodných umění a posléze dosáhl doktorského diplomu v Padově, kde studoval práva. Hasner udává, že v letech 1378—82 (Gellner zase udává roky 1389 až 1394) studoval ještě medicínu. Stal se osobním lékařem krále Václava IV. a byl to lékař velmi vyhledávaný a znamenitý, byl dokonce nazýván „velkým mistrem vnitřního lékařství“. Velkou roli jistě sehrála Albíkova oblíbenost u krále — vždyť Albík, ač netheolog (byl ženat a měl dceru) se stal r. 1411 pražským arcibiskupem. Nakonec neměl přízeň Husových příznivců ani odpůrců, musel odejít, stal se tedy proboštem na Vyšehradě. Smrt Václava IV. změnila život Albíkův. Odešel z Prahy, majetek mu byl rozebrán. Vracel se na rodnou Moravu, nejprve do Olomouce, pak Brna, skončil posléze ve Vratislavi. Smrt jej stihla 23. července 1427 v Budíně, byl sem povolán císařem Zikmundem, snad byl v závěru svého života i jeho osobním lékařem.

Na okraji Hané ležící Uničov da tehdy naší vlasti Albíka, autora medicínských velmi význačných. V srdci Hané ležící Prostějov dal rovněž spisy obdobného zdravotně výchovného zaměření. Býval totiž přední bratrskou obcí na Moravě, byl zde i věhlasný špitál, k němuž se družil tzv. „líkařský dům“ (určený pouze

pro léčení přechodně nemocných, tedy jakási ozdravovna či sanatorium v dnešní mluvě). Tento špitál měl vynikající pověst a pacienty i z ciziny, vždyť zde působil věhlasný mistr Jan Niger-Černý (Ioannes Niger de Praga). Rodák pražský (asi r. 1456) přišel v roce 1482 do Litomyšle, odtud pak r. 1500 do Prostějova, aby se v letech 1513 či 1514 vrátil do Litomyšle a od r. 1519 trvale jenom patřil Prostějovu, zde i umřel, „pravděpodobně to bylo před měsícem září 1531“ (Vinař). Černý byl pilný literát, připomínáme si například jeho první český spis „Spis o nemocech morních, kterak se mají lidé chovat před ním i při tom času“. Je to významné dílo! Psáno česky, přístupné tedy všem a potřebné a zdravotně výchovné! Spis napsán r. 1496, o jeho potřebě svědčí i neobvykle vysoký počet vydání na tu dobu. Celkem jich bylo devět (čtvrté a páté vyšlo v Prostějově). Ovšem, nejvýznačnějším dílem Černého zůstává jeho „*Kniha lékařská, která slove herbář aneb zelnář, velmi užitečná z mnohých kněh latinských i z skutečných prací vybraná*“. Tištěna byla r. 1517 v Norimberce a životopisec Černého G. Gellner zdůrazňuje přednosti herbáře: v české literatuře je to první tištěný herbář (mezi herbáři vůbec tištěnými v Evropě stojí na jedenáctém místě). Podává popisy rostlin (což středověcí pisatelé herbářů nečinili), uplatňuje také zkušenosti osobní a dodává řadu osobních poznání, před tím neznámých. Nutno se zmínit, že pojednává i o flóře na „hanácké hoře“ Kosíři.

A do třetice, tentokrát o Olomouci, kde vyšla jedna z prvních našich knih o porodnictví. Slyšeli jste asi o „babách pupkořezných“ či také „babách babcích“, tyto porodní asistentky pomáhaly kdysi ženám těhotným a rodičkám, teprve kde síla ženy nestačila, byl přivolán muž, ať lazebník, bradýř — vždyť lékaři se neobírali porodnictvím, spíše rodičku prohlédli a předepsali potřebný lék.

Větší péči se těší porodnictví až v 16. století, objevují se i první tištěné příručky, obsahující poučení a rady jednak pro rodičky samy a jednak pro pomocnice. Jakási zdravotní výchova, řekli bychom dnes. Prvá taková knížka je z roku 1513. Byla vytištěna ve Štrasburku, zatímco českou známe z roku 1519. Zmíníme se dnes o jedné podobné knížce. Objevila se r. 1576, autor jí dal předlouhý název, ten začínal slovy „*Zahrádka růžová*“. Autor — Matouš Volkenberger z Volkenberku v předmluvě vykládá, jak k názvu knížky přišel a píše, že „*má slouiti tajnou školou těhotných žen*“. Vykládá o plození dítěte, o porodu, podává výklady o mechanismu porodním a k tomu přidává rady, také poradí, co činit a čeho užít, aby porod byl méně bolestivý. Jinde byla již tehdy řada podobných knih, např. v románských zemích. Ve střední Evropě však jsme byli s obdobnými publikacemi v samých začátcích. Knížce se dostalo opětovného vydání, zřejmě byla potřebná a plnila úkoly. A tak již r. 1588 vydává „*Zahrádku růžovou*“ znovu Friedrich Lilchthaler v Olomouci a ve věrném otisku ji vydává opět r. 1609.

A tak jedna z prvních našich knih o porodnictví vyšla v Olomouci, a to není, myslím, obecně známo! Stejně jako spisy Albíkovy a Černého! V Uničově dnes Albka připomíná malinká ulice u nádraží, kdož však z obyvatel města zná blíže osobnost tak významnou medicínsky?

Opravdu, na Hané či od jejích rodáků vyšly velmi významné publikace v oboru zdravotní výchovy obyvatel a my je dnes letmo připomínáme.

Literatura:

- M. Matoušek: „Stručný kurs dějin lékařství“, Praha 1956
M. Slavětínský: „Slavná tradice“ — Zdravotnické noviny, č. 42, r. XVI, 1967
Týž, „Historik lékařství MUDr. et PhDr. G. Gellner v Olomouci“, Zprávy Vlastivědného ústavu Olomouc, č. 100/1962
Vinař: „Obrazy z minulosti čes. lékařství“, Praha 1959, St. zdrav. nakladatelství

RECENZE

Adolf Turek, Bratrský sbor ve Fulneku. K 300. výročí úmrtí J. A. Komenského v roce 1970 vydal Vlastivědný ústav v Novém Jičíně, 52 stran (v tom 13 stran obraz. příloh).

Dosavadní pracovní výsledky Vlastivědného ústavu v Novém Jičíně vykazují značné úspěchy nejen na úseku ochrany památek a přírody, ale i na úseku edičním. Je přirozené, že v obecném kontextu byla tato jeho činnost determinována potřebami a možnostmi okresu i možnostmi samotného ústavu a jeho spolupracovníků v jednotlivých vědních disciplínách. V posledních letech objevuje se v jeho práci progresivní prvek, který lze spatřovat v koordinaci památkové péče s činností ediční, byť do jisté míry vyvolané impulsy mimookresními (viz např. vybudování památníků v rámci příslušných oslav G. Mendela v Hynčicích v roce 1965, F. Palackého v Hodslavicích v r. 1968, dr. S. Freuda v r. 1969, J. A. Komenského ve Fulneku v roce 1970 a s tím spojenou vlastní i zprostředkovanou ediční činností). Za dosud snad největší úspěch lze považovat opravu bratrského sboru ve Fulneku a jeho přebudování v důstojný památník J. A. Komenského, který ministerstvo kultury ČSSR u příležitosti oslav 300. výročí úmrtí J. A. Komenského vybavilo zcela novou expozicí a Vlastivědný ústav v Novém Jičíně tuto akci doplnil vydáním výše uvedené práce dr. A. Turka.

Krátká, ale přitom pro Komenského nepochybně nejkrásnější tři léta pobytu a působení ve Fulneku byla předmětem zájmu mnoha badatelů, kteří je s větším či menším úspěchem dokázali objasnit. Přiznejme si, že přímých a konkrétních údajů máme o nich poskrovnu. O to více vábila badatele, z nichž mnozí již dříve dospěli k poznání nutnosti řešit nejprve dílčí problémy spojené nejen s bezprostředním pobytem Učitele národů ve Fulneku, nýbrž i s poznáním vývoje bratrského sboru fulneckého, ba dokonce i s poznáním náboženských poměrů na Fulneku vůbec. Leč ani to mnohdy nestačilo k pochopení a správnému výkladu, který předpokládal všestranné znalosti místního i obecného vývoje. Není tajemstvím, že dr. A. Turek náleží k intimním znalcům Fulnecka, vybaveným i širokými obecnými znalostmi a badatelskými zkušenostmi. A vezmeme-li v úvahu jeho schopnosti vědeckého, ale přitom širokým čtenářským vrstvám srozumitelného výkladu, můžeme předeslat, že Vlastivědný ústav v Novém Jičíně měl při volbě autora šťastnou ruku a autor jej neklamal.

Aniž autor dělí výklad na kapitoly a podkapitoly, podává jej téměř jedním dechem. Metodicky utříděně podává obraz náboženských poměrů ve Fulneku od počátku reformace, přičemž jsou přirozeně středem jeho zájmu bratři, přišlí podle něj na Fulnecko až po roce 1475. Neopomene si všimnout jejich poněmčení příchodem Valdenských po r. 1480 a důvodů, proč se Fulnek a okolí stal azylem nejen bratří po vyhlášení mandátu Matyášova v r. 1481. Přes zkoumání národnostních poměrů ve sboru a jeho odrazu v dosavadní historické produkci dostává se k výkladu působení jednotlivých bratří i vlivu sboru na správu města, k jeho vnitřním názorovým i majetkovým poměrům, k identifikaci místa a budovy sboru, nevyhýbá se stavebně historickému jeho popisu, velkou pozornost věnuje správcům sboru, správcům a učitelům bratrské školy a jejímu postavení v systému bratrského školství na Moravě, a samozřejmě si všímá i pobytu J. A. Komenského ve Fulneku, s jehož odchodem fulnecký bratrský sbor v souvislosti s obecným vývojem zanikl. Zabývá se osudem Komenského knihovny po jeho odchodu z Fulneka (a s tím souvisejícím i datováním jeho odchodu) a dospívá k názoru, že Komenský přišel jen o část své fulnecké knihovny, bolestnější však pro něj byla ztráta excerpt, která byla s částí jeho knihovny spálena. Výklad pak uzavírá sledováním osudů sboru po vypuzení bratří až do současné doby.

Je pochopitelné, že takto pojatý výklad jedné z nejvýznamnějších kapitol v historii Fulneka, vrcholící ve světoznámém pobytu Učitele národů v tomto městě.

je výkladem uceleným, z hlediska současného stavu poznání vyčerpávajícím a dokonce i přínosným. Autor staví na znalosti dosavadní literatury a zejména na bohaté detailní znalosti pramenné základny. Z tohoto hlediska jsou přínosem jeho drobné, ale zajímavé a objevitelsky cenné poznatky získané studiem fulneckých městských knih, pozůstalostních inventářů (např. množství a kvalita knih v majetku jednotlivých bratří); konfrontací dosavadních poznatků a názorů s prameny protipólné instituce — fulneckých augustiniánů — dospěl autor ke kritice a opravám mnoha dosavadních tvrzení, např. o vyhnání Komenského žáků proboštem fulneckého kostela z nějakého háje (naopak byli vyhnáni žáci katolické školy panskými služebníky; v této souvislosti poukazuje též na kladnou i zápornou úlohu fulneckého měšťana a obchodníka, kronikáře a sběratele Felixe Jiřího Jaschkeho, jehož badatelský diletantismus dokázal dodnes ovlivnit pohled beletristických děl i části vědecké produkce na pobyt Komenského ve Fulneku), odmítá legendy o zavedení chovu včel ve Fulneku Komenským, o původu a stáří názvu „Žákovský háj“ v souvislosti s Komenským (přináší doklady o jeho existenci v době před Komenského fulneckým působením), o jeho korespondenci s fulneckým augustiniánem Karlem Weldemannem, žijícím až o sto let později. Oponuje J. Pleskotovi aj. a dokazuje, že Komenského údaj o jeho příchodu do Fulneka v r. 1618 je správný. Přínosem je mj. též lokace sboru pomocí Herberovy veduty Fulneka z r. 1728.

Pravda, tu a tam je výklad událostní sporný. Je to dáno individuální interpretací sporných pramenů, případně nedostatečnou dochovaností průkazné pramenné základny, kterou nelze ničím jednoznačným nahradit. Ostatně autor nikde na to neváhá upozornit, i když přirozeně podává svůj výklad jejich běhu. Kritičnost i k vlastním dřívějším pracím, serióznost a výše uvedené kvality autora, dožívajícího se letos 60 let, přímo vybízejí čtenáře, aby jeho podání uvěřil i ve sporných případech. Můžeme mít i drobné výhrady např. k obrazové části (chybí záběr ze současné expozice), k psaní zkráceného jména Komenského formou zkratky JAK (v poznámkovém aparátu a prakticky ve stejné formě v textech obrazových příloh, případně k psaní jeho druhého jména v rozporu se současnými pravidly) apod. Domnívám se, že tyto drobnosti nemohou snížit význam oné útlé a nenápadné knížečky, která je cenným souborem nejnovějších a nejmodernějších poznatků nejen o fulneckém pobytu Komenského, ale o fulneckém bratrském sboru vůbec.

M. KLOS

SDĚLENÍ

● Několik slov o olomouckých džbánkařích

V 2. poschodí na chodbě Vlastivědného ústavu v Olomouci je malá výstavka, která zčásti seznamuje návštěvníky s výrobky olomouckých a šternberských džbánkařů, uveďme v této souvislosti ve zkratce alespoň několik faktů o jejich původcích.

Ve všech olomouckých archívních dokladech jsou výrobci fajansových džbánů označováni jako „Krügelmacher“, tj. džbánkaři, na rozdíl od hrnčírů, kteří zhotovovali hliněné hnědé nemalované nádoby. Hrnčíři byli v Olomouci usazeni od pradávna a měli vlastní ulici, Hrnčířskou, která se uvádí v olomouckých rukopisech už v roce 1546.

Všichni džbánkaři byli měšťané, měšťanské právo získávali však jen na základě vlastnictví domu. Přicházeli většinou dosti zdaleka a usazovali se v Olomouci, která byla po velkém požáru roku 1709 skoro nově vybudována v barokním slohu. Bydleli v blízko vedle sebe postavených domech, kde našli pravděpodobně všechny předpoklady pro své řemeslo. Přesídlení nebo postavení nového domu

se jim povolovalo jen výjimečně. Potřebovali k tomu povolení magistrátu, které zase záviselo na dobrozdání stavebního úřadu.

Nejstarší olomoucký džbánkař Jan Masařík si zakoupil roku 1733 nejdříve dům čp. 91, tj. Blažejské náměstí č. 10. Zde byl pak od r. 1848 první dětský útulek. Masařík přenechal tento dům svému synovi a koupil si dům v býv. Kateřinské ulici č. 4. V tomto domě pak působily celé generace džbánkařů.

Dům čp. 81, v býv. Klášterní ulici 5, patřil od r. 1744 také jednomu z prvních olomouckých džbánkařů. Byl to Viktorin Spurný. Byl to energický muž, který — jak se dovídáme z archívního záznamu — chtěl vypráskat z domu komisi, která mu chtěla konfiskovat džbány nesprávné míry. Zato si musel odpykat 8 dní vězení. Spurného dcera se provdala za džbánkaře Františka Svozila. S rukou dcery připadla Svozilovi také dílna a dům. Tento dům stál v blízkosti bývalého kláštera Kateřinek, který teprve od r. 1784 patřil Voršilkám. Klášter uzavřel opravenými zdmi klausury směrem k Blažejskému náměstí průchod do Kateřinské ulice. Průchod byl tedy možný jen Kateřinskou branou, takže studna, která byla dříve veřejně přístupná, stála nyní na uzavřené půdě Kateřinského kláštera.

Archivní doklady nás však neseznamují jen s domy a bydlišti džbánkařů, ale osvětlují také výrazně sociální a hygienické podmínky tehdejší doby. Tak například je zajímavý osud vdovy po nejstarším džbánkaři Anny Masaříkové. Zdělila po Janu Masaříkovi dům v Kateřinské ul. č. 4. Provdlala se podruhé r. 1756 za Tomáše Veselého, rovněž džbánkaře z Lucemburska. Za krátkou dobu opět ovdověla a dílnu a dům převzal její třetí muž džbánkař Václav Šerer. Po smrti třetího muže se provdala r. 1772 po čtvrté, a to za jednoho z nejvýznamnějších džbánkařů Františka Vítka, o šestnáct let mladšího. Vítek jí slíbil před městskou radou, že se postará o všechny její děti. Tento slib také dodržel. Nevlastního syna dal studovat práva a obě dcery se provdaly za džbánkaře.

Dům čp. 66, v dnešní Šemberově ul. č. 9, další tradiční dům džbánkařů, má také své dějiny. Tento dům patřil zvonáři Beerovi z Norimberka, od něhož pochází velký zvon v kostele sv. Magdaleny v Těšíně. V roce 1774 zakoupil tento dům nejznámější a nejvýznamnější z olomouckých džbánkařů — Jan Neumayer. Po něm zde provozovalo řemeslo ještě 10 dalších džbánkařů.

OA Ol. Matr. měšť. rkp. 32, Tabulae contr. sign. 1332, Naatherova Häuserchronik sign. 1896.

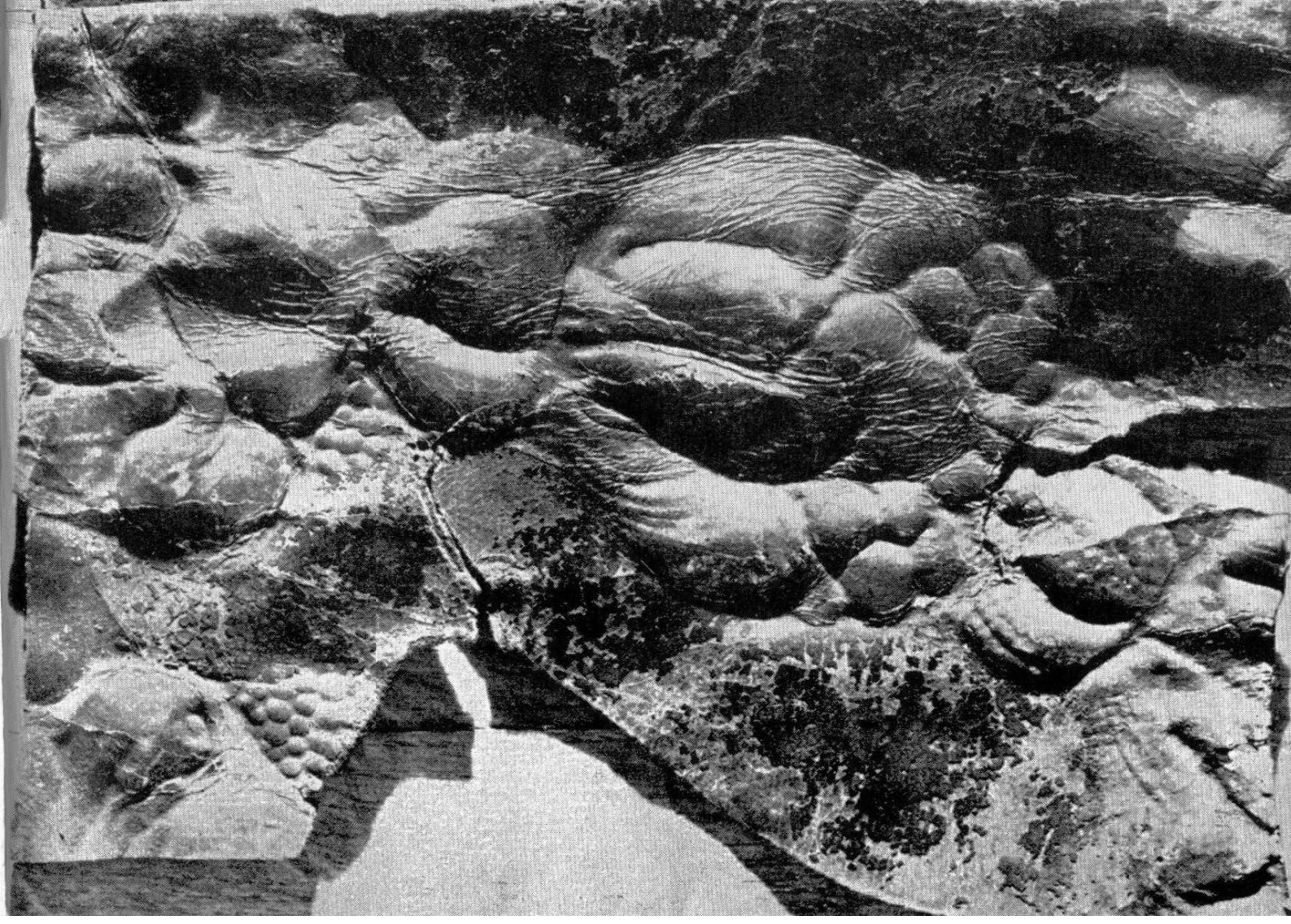
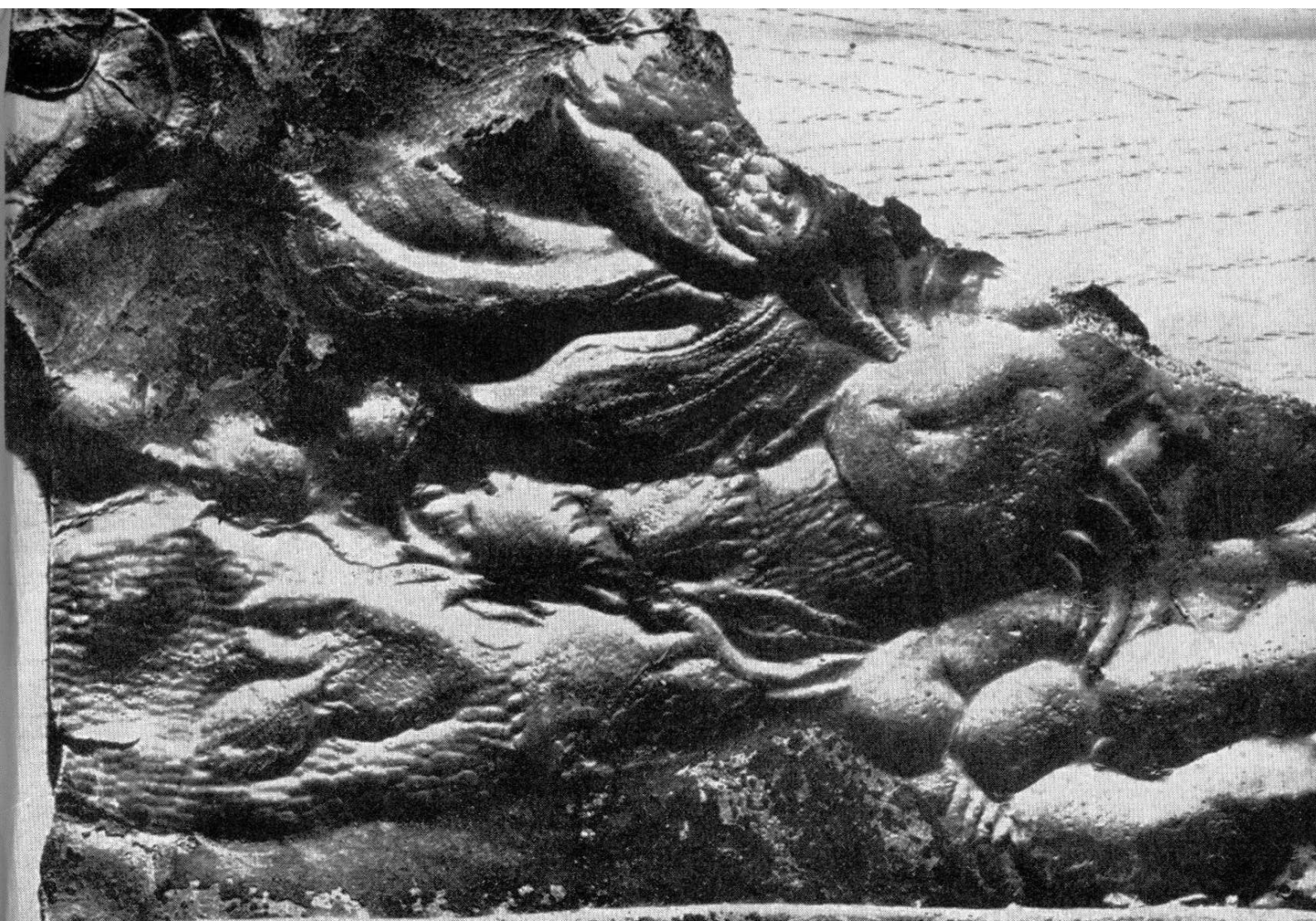
Růžena Hrbková

K vyobrazením na obálce:

1. Josef sv. p. Petráš. Rytina Jana Jiřího Balzera z r. 1777.
 2. Petrášův palác v Olomouci, detail obrazu slavnostního vjezdu kardinála Troyera. Snímek J. Juryšek.
 - 3., 4. Kožené tapety ze salónu Petrášova paláce v Olomouci. Snímky J. Juryšek.
- (K článku Přehled literárněhistorické produkce o olomoucké Společnosti neznámých učenců.)
-

Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci č. 152. Vydal Vlastivědný ústav v Olomouci, náměstí Republiky 6. Redigoval V. Burian. Vytiskly Moravské tiskařské závody, n. p., Olomouc, záv. 11, třída Lidových milicí 3.

© Vlastivědný ústav Olomouc. Reg. zn. RM 134.

O B S A H

ČLÁNKY: V. Kupka, Několik poznámek k portrétu J. Zrzavého od Boh. Kubišty v galerii výtvarného umění v Olomouci, 1. — V. Burian, Přehled literárněhistorické produkce o olomoucké Společnosti neznámých učenců, 7. — J. Hradecký, Dvě méně známé stránky ze života „olomouckého vězně“, 19. — J. Pucek, Archívní prameny k dějinám reformního augustinismu ve Šternberku 1371–1413, 24. — M. Slavětínský, O starých zdravotně výchovných spisech z Hané, 28. — RECENZE: M. Klos, Adolf Turek, Bratrský sbor ve Fulneku, 30. — R. Hrbková, Několik slov o olomouckých džbánkařích, 31.